

ESZMETÖRTÉNET ÉS IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR POLITIKAI HAGYOMÁNY KUTATÁSA*

„A legfőbb irodalmi kérdés pedig az lenne, hogyan beszéltek a magyar nemesek az országgyűléseken.”¹

BENE SÁNDOR

gyarországi politikai hagyomány²
kutatására nézve.

Tarnai Andor meglehetősen sokkal simábban görödülne, ha azt vetné fel, mennyire fontos politikai kérdés az országgyűléseken termelődő szövegek irodalmisága. Panasziratok, laudációk vagy a száraz jogi érvelések alkotják-e a műfaji többséget? Allegorizálnak-e a képviselők vagy inkább a szövszerintiséget kedvelik? Ő azonban éppen a fordított irányba halad: a politikai kommunikáció szóbeli vagy írásos formáinak vizsgálatát „irodalmi”, azaz irodalomelméleti és irodalomtörténeti feladatként határozza meg. Ezen belül pedig az érdekli, hogy a tanult retorikai minták mennyiben befolyásolják a politikások reprezentatív és mindennapi beszédét, a szóbeliség milyen mértékben engedelmeskedik az írásbeliségnek.

A kérdés szélesebb horizontot nyit, mint mai irodalom-fogalmunk alapján feltételeznénk. Tarnai a régi irodalom kutatójaként tág literatúra-fogalommal dolgozott. A különbség szemléltetésére vegyünk egy hipotetikus példát. Ha valaki ma meg akarná írni a „hűség” és „hűtlenség” fogalmának kora újkori történetét, milyen forrásanyaghoz nyúlna? A politikai irodalomhoz? A jogi kézikönyvekhez? Esetleg a morálfilozófiai értekező irodalomhoz? Nyilván mindegyikhez, de nem hagyhatná ki a hűség teológiai vonatkozásait és a szerelmi költészet hűség-toposztát sem, hiszen éppen azt vizsgálná, hogyan „vándorol” ide-oda ez a fogalombokor egyfelől a politika és a teológia diskurzuszmezői között, másfelől a nyilvános és a privát szféra között. Hogyan függ össze az alattvalói hűtlenség (felségárulás, hazaárulás) az Istennel kötött szövetség elárulásával (hitehagyás)? Miként jelenik meg a szerelmi metaforika a politikában, és viszont: hogyan, mikor, mennyire hatja át a politika nyelve a szerelem vagy a házasság nyelvhasználatát? A szexuális eltévelyedések mikor, milyen kulturális közegben minősülnek bálványimádásnak és/vagy hazaárulásnak? A téma politikuma tagadhatatlan, ám a sokféle ágazó forrásanyag ma különböző diszciplínák kompetenciájába tartozik, és egy teológusnak a legritkább esetben jut eszébe, hogy az általa vizsgált kor szerelmi költészetével foglalkozzon, vagy egy irodalmárnak, hogy a házasságjog kérdéseit boncolgassa.

Tarnai javaslata éppen az ilyen interdiszciplináris irodalomtörténet szükségességét hangsúlyozza. Az alábbiakban azokat a lehetőségeket igyekszem végiggondolni, amelyek e megközelítésből adódnak a ma-

1. HELYI SAJÁTOSSÁGOK

A korszakválasztást – a korai újkor – nagyon is mai szempontok indokolják. A politikai beszédmódok és a politikáról való beszéd modern kettőssége – a tudományos és a populáris/manipulatív – nálunk mintha nem fedné le a teljes spektrumot. A társadalmi kommunikációban folyamatosan jelen vannak olyan archaikus, például teologizált politikai nyelvek, amelyek másutt anakronisztikusnak számítanak, vagy kizorultak a nyilvános politizálás teréből. Magyarországon a politikai értelemben vett (a politika autonómiáját, az etikával, a joggal, a teológiával szembeni sajátosságát állító) modernitás ma sem állapot, hanem csak az egyik lehetséges beszéd- és viselkedésmód, amely – tipikus kora újkori helyzetet idézően – vitában áll az alternatív beszédmódokkal és politikafelfogásokkal.³ A kora újkori politikai eszmetörténet tanulmányozása ezért itt nem egyszerűen tudományos feladat. A magyarországi politikai irodalom egykori fogalomkészletének, kulcsszavainak szótárázása, retorikai, poétikai, műfaji jellemzőinek analízise a politikai önmegértéshez nélkülözhetetlen kritikai távolság megteremtését is szolgálja.

* Jelen tanulmány a Bibó István Szellemi Műhelyben 2005. január 20-án tartott előadás szerkesztett változata. Köszönettel tartozom Dénes Iván Zoltánnak a felkérésért, illetve Mester Bélának és Trencsényi Balásznak az előadáshoz fűzött észrevételeikért. A vázolt kutatási program előtörténetéhez hozzátartozik, hogy 2001-ben már elkészült egy hosszabb, hasonló tárgyú dolgozat, amelynek akkor nem publikált kéziratáról hosszú beszélgetést folytattam Madarász Aladárral. Bírálatából sokat tanultam, kritikai megjegyzéseinek tanulságait az alábbiakban igyekszem hasznosítani. Utólag is köszönöm, hogy további munkára biztatott.

1 ■ Tarnai Andor: A consultatio Magyarországon: A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1986. 656. old.

2 ■ „Politikai hagyományon” a politikát mint nyelvi cselekvést értem, vagyis egységben kezelem azt, amit a régebbi eljárás mint politikaelmélet (politikai gondolkodás, politikai filozófia), illetve politikai praxist elválasztott, ránk maradt forrásait is külön kezelve. Természetesen nem tekintek minden politikai cselekvést nyelvi természetűnek, vagyis következtetéseimet és javaslataimat csupán a politikai eszmetörténet és nem a tágabban értelmezett politikai kultúra területén tartom érvényesnek.

3 ■ Trencsényi Balázs: Kulcsszavak és politikai nyelvek: gondolatok a kontextualista-konceptualista politikai eszmetörténeti módszertan közép-európai adaptációjáról. In: *A történelem szerkesztéséről*. Szerk. Szekeres András. L'Harmattan-Atelier,

A politika nyelvi, szövegszerű, azaz irodalmi oldalának megragadása egyrészt általános érvényű tapasztalatra világít rá: egy-egy politikai nyelvet, beszédmódot mindig nagymértékben meghatároz a benne használatos metaforika, toposzkészlet és argumentatív séma, ezért a politikáról való beszéd metaelméletének szerepére is esélyesek a dialogicitás szempontját érvényesítő diszkurzív szövegelméletek.⁴ Amennyire a politika nyelvi cselekvélmélet, annyira tágan értelmezett „irodalomelmélet” is. Ugyanazon nyelvi kifejezés más-más fogalmi tartalmat jelöl a republikánus és a demokrata, az etatista és a liberális, a jogász és a teológus számára, és ez a másság csak nyelvi (retorikai, poétikai) elemzéssel mutatható ki az adott politikai diskurzusban. Másrészt ebből az következik, hogy az egykori, kortárs szövegelméleteknek a múltbeli politikai gyakorlat és teória leíró értelmezésében is szerepet kell kapniuk. Azaz a politikai eszmetörténet terepén a történeti poétikát, retorikatörténetet is magában foglaló irodalomtörténet is illetékes. Annál is inkább, mivel az a kérdés, hogy a politika egyenlő-e, esetleg részben azonos-e a nyelvi, retorikai cselekvéssel, vagy pedig képes némán, „a nyelv háta mögött” tevékenykedni, éppen a XVI-XVII. században vetődött fel először teoretikus igényyel.

A különböző politikafelfogások és politikai praxisok eltérései a korai újkorban jelentős részben a Szentírás-értelmezés különböző exegetikai módszereket követő hagyományaira vezethetők vissza,⁵ kisebb részben pedig a kánonjog és a római jog, vagy éppen a humanista filológia interpretációs iskolái szerint tagolódnak.⁶ Egy-egy ártatlannak tűnő irodalomelméleti kérdés (mint például az egy vagy több forrásból táplálkozó, nyílt vagy rejtett imitáció problémája) a kor gondolkodásában rövid úton a politikai gyakorlat és elmélet dilemmájává válik (a reto-

rikai *occultatio* a politikai *dissimulatio* technikájának felel meg).⁷ Ezért a politikai eszmetörténészeknek ismernie kell a teológiai és jogi hermeneutika, illetve a humanista retorika és poétika eszköztárát is. Nem vagyok meggyőződve róla, hogy csak és kizárólag a korabeli „irodalomelméletekre” támaszkodva lehetséges volna a megértés és a magyarázat, arról viszont igen, hogy ismeretük nélkül lehetetlen. Am az alábbiakban mégsem elsősorban erről az interpretációs kérdésköréről,⁸ hanem egy sokkal elemibb – de ugyan csak az irodalomtörténet-írás kompetenciájába tartozó – problémáról szeretnék írni. A politikai eszmetörténet nemzetközi kutatásának gyakorlatában is nyugtalanító kérdés a szövegkorpusz körülhatárolásának, „megalkotásának” problémája; magyar vonatkozásban viszont ennek valamilyen megoldása nélkül el sem kezdhető a munka.

A magyar kora újkor politikai terméséből szinte teljességgel hiányoznak a tisztán elméleti művek; túlnyomó hányadát gyakorlati, sokszor propagandisztikus célú írások alkotják. A háttérükben meghúzódó implicit elméleti előfeltevések csak a keletkezés mikrokontextusának részletes feltárásával „nyerhető ki”, ha viszont nincs konszenzus arról, mely szövegeket érdemes bevonnii egy ilyen vizsgálatba, akkor a munkának nem látszik a vége. A kánon megállapításához valamiféle elméleti/módszertani egyetértésre volna szükség, ám a magyar kora újkor politikai szövegeit hihetetlen műfaji tarkaság jellemzi – a néhány strófás verstől a törvényparagrafusokon, a gravaminális iratokon, a humanista dialóguson és a szatirikus reneszánsz drámán keresztül a több száz oldalnyi értekező prózáig. Hol az az akár korabeli, akár kurrens szövegelmélet, amelynek keretében egy ilyen heterogén anyag az interpretáció szempontjai szerint együtt tartható?

Az előrelépéshez az újabb és újabb interpretációs eljárások tesztelése helyett először egy alapvető kérdést kellene tisztáznunk. Mi az, amit adottnak vesszünk, amikor egy-egy üdvözítőnek vélt politikai eszmetörténeti módszertan számára az erejét bizonyító forrást keressük? A forrás „politikai” voltát. Ezt viszont többnyire szemmértékkel határozzuk meg. Holott nem minden szöveg nevezi meg magát politikaiként: ahhoz, hogy tudjuk, melyeket válasszuk ki vizsgálódásunk tárgyául, azaz kánonalkotó tevékenységet folytassunk, előbb meg kellene egyezni abban, hogy melyik korszakban mi minősült politikai szövegnek. Ehhez pedig a politika diszciplináris pozíciójának (mikor mit tekintettek politikatudománynak?) vizsgálatán át vezet út.

2. VÁLTOZÓ POLITIKAFOGALMAK

A korszak jelentős részében, legalább a XVII. század közepéig-végéig, a politika tudományáról csak megszorításokkal lehet beszélni.⁹ A politika Arisztotelész rendszerezésében sem számított a saját alapelveiről racionálisan számot adni képes apodeiktikus tудо-

Bp., 2003. 117–158. old. Kritikájához lásd Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. L' Harmattan, Bp., 2003. 114–122. old.

4 ■ Lásd Szabó: *uo.; Beszélő politika. A diszkurzív politika teoretikus környezete*. Szerk. Szabó Márton. Józsefvég Műhely, Bp., 2000.

5 ■ Ralph Keen: *Divine and Human Authority in Reformation Thought. German Theologians on Political Order, 1520–1555*. de Graaf, Nieuwkoop, 1997. és az általa használt irodalom.

6 ■ Donald R. Kelley: *Civil Science in the Renaissance. The Problem of Interpretation*. In: *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*. Ed. Anthony Pagden. Cambridge U. P., Cambridge, 1987. 57–78. old.; Ian Maclean: *Interpretation and Meaning in the Renaissance. The Case of Law*. Cambridge U. P., Cambridge, 1992.

7 ■ Lásd Melchior lunius: *Methodus eloquentiae comparandae scholis rhetorics*. Zetzner, Argentinae, 1592. 143. old.

8 ■ Az ún. „prezentizmus”-vitaról: Kecskeméti Gábor: *Vallától Wittgensteinig (és vissza?)*. A nyelv- és irodalomelméleti gondolkodás történeti vizsgálata mint irodalomelméleti kihívás. *Hellikon*, 51 (2005), 317–318. old. Lásd még David Harlan: *Intellectual History and the Return of Literature*. *American Historical Review*, 94 (1989), 581–609. old.

9 ■ A következőkhöz lásd Claudio Pacchiani: *La tradizione della politica come scienza pratica e il Defensor Pacis di Marsilio da Padova*. In: *Aristotelismo veneto e scienza moderna*. A cura di Luigi Olivieri. Antenore, Padova, 1987, 787–811. old.

mánynak, hanem az etikával együtt a gyakorlati tudás rendjében kapott helyet. A gyakorló politikus éppúgy, mint az állam működésével foglalkozó tudós, axiómák vagy logikailag igazolható tételek helyett a közgyógyozásból, a véleményigazságokból (*endoxa*), illetve a tapasztalatokból indul ki. A középkori topikákban tovább élt a praktikus és teoretikus tudásformák arisztotelianus disztinkciója (Dominicus Gundissalinus XII. századi rendszerezésében például a politika mint *scientia gubernandi civitatem, sive civilis ratio* a praktikus tudományok között szerepel),¹⁰ de a gyakorlatban a politika elmélete szinkretikus módon betagozódott a teológiai s részint a kánonjogi diskurzusba. Teoretikus politikai kérdések hosszú ideig főként a pápaság temporális jogaival kapcsolatos vitákban, kisebb részben a boldogság/üdvösség, valamint a barátság problémájával foglalkozó morálfilozófiai szövegekben kerültek elő.¹¹

Hans Baron tézisének értelmében a XV. század a politika önmagára eszmélésének, a teológia és a jog makrodiskurzusairól való fokozatos leválásának kora. Először a gyakorlatban (a terjeszkedő milánói despotizmus elleni firenzei republikánus pamfletirodalomban, főként Leonardo Bruni szövegeiben), majd teoretikus szinten is megfogalmazódott az aktív életforma (*vita civilis*) és az azt irányító politikai erények főlénye a teoretikus szemléléssel szemben, összekapcsolódva a politikai erények gyakorlása számára ideális, az aktív polgári részvételt igénylő köztársasági államforma előnyeinek általános érvényű tételével (először Itáliában, majd a firenzei humanisták kulturális propagandatevékenysége folytán egész Európában).¹² Az utóbbi évtizedben többen bírálták az autonóm politika és politikatudomány ilyen tematikus, azon belül republikánus meghatározását (főként a *res publica* fogalmának valamiféle modern kommunikatívus republikanizmus felé mutató kisajátítását), és kétségbe vonták a laicizálódás általános tendenciáját is.¹³ Monografikus összegzések és meggyőző rész tanulmányok emlékeztetnek arra, hogy a tények a finom átmenetek sokszor alig észrevehető sorát jelzik a hagyománnyal való drasztikus szakítás helyett.¹⁴ A politika „tudománya” már a XIII. század közepe, Arisztotelész *Politikájának* előkerülése és latin fordításainak elkészülte óta, Moerbeke Vilmos, Aquinói Tamás, Padovai Marsilius és Aegidius Romanus munkássága óta folyamatosan emancipálódott mint a társadalom, az állam működését le- és előíró *episztémé*, amely immár önmagában, teológiai és jogi háttértől függetlenül is figyelmet érdemel.¹⁵

A humanisták hozzájárulása a politikai filozófiához a Baronnal vitázó szakirodalom szerint nem eredetiségénél fogva, hanem azért jelentős, mert az antik és skolasztikus hagyomány rendszerezésére és terjesztésére törekedett.¹⁶ A XV. századi humanizmus újítása ezen belül az volt, hogy az egyetemeken továbbra is erős arisztotelianizmus mellett rehabilitálta a platonista tradíció¹⁷ politikafelfogását is. (Az ideális humanista könyvtár már a század első felétől tartal-

mazta a platóni *Politeia* latin fordítását Uberto Decembriótól, illetve fia, Pier Candido Decembrio átdolgozásában.)¹⁸ A politika diszciplináris pozíciójában azonban ez nem jelentett döntő változást. A ferrarai Guarino-iskolában a természetfilozófiára, erkölcsfilozófiára és logikára tagolt *curriculum* középső egységébe, tehát az erkölcsfilozófiához tartozott a *politica philosophia* (az *oeconomica* és az egyéni viselkedést szabályozó *monastica* társaságában), elválasztva a grammatikával és a topikával együtt a *philosophia rationalis* (logiké) alá sorolt retorikától.¹⁹ Battista Guarino pedagógia-módszertani írásából (*De ordine docendi ac studendi*, 1459)²⁰ persze jól látszik, hogy az elválasztás pusztán formalitás, ha egyszer a politikai képzés elválaszthatatlan része a *grammatica historica* keretében oktatott auktor-olvasás (főleg a történetíróké), valamint a Quintilianusból és Ciceróból, illetve a Herennius-retorikából tanított retorikai stúdium. A hosszú ideig Magyarországon is mű-

10 ■ Dominicus Gundissalinus: *De divisione philosophiae*. Hrsg. Ludwig Baur. *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*. IV (1903), 2–3. szám, 134. old. skk.

11 ■ Joseph Canning: *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450*. Osiris, Bp., 2002. 127–160. old.; Jürgen Miethke: *Le teorie politiche nel medio evo*. Genova, 2001. 105–186. old.; Molnár Péter: *Amicitia politica*. A társadalom politikai kohéziójának elméleti vázlata Aquinói Szent Tamásnál. *Magyar Filozófiai Szemle*, 41 (1997), 173–186. old.

12 ■ Hans Baron: *The Crisis of the Early Italian Renaissance. Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*. Princeton U. P., Princeton, 1955.; lásd még Hans Baron: *A Defense of the View of the Quattrocento First Offered in The Crisis of the Early Italian Renaissance* (1970). In: *In Search of Florentine Civic Humanism. Essays on the Transition from Medieval to Modern Thought*. Princeton U. P., Princeton, 1988. II. köt. 194–211. old.

13 ■ James Hankins: *The „Baron Thesis” after Forty Years. Journal of the History of Ideas*, 56 (1995), 309–338. old. A vita valódi téje az amerikai liberális politikai modell történeti legitimitációja, pontosabban az, hogy honnan eredeztethető ez a legitimitáció. Hans Baron és Felix Gilbert nyomán a legerőteljesebben John G. A. Pocock érvelt a *translatio virtutis* nagy narratívája mellett (*The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton U. P., Princeton, 1975). Lásd még: William J. Connell: *The Republican Idea*. In: *Renaissance Civic Humanism. Reappraisals and Reflections*. Ed. James Hankins. Cambridge U. P., Cambridge, 2000. 14–29. old.

14 ■ Walter Ullmann: *Medieval Foundations of Renaissance Humanism*. Cornell U. P., Ithaca, 1977. 89–117. old.; James M. Blythe: *Ideal Government and Mixed Constitution in the Middle Ages*. Princeton U. P., Princeton, 1992.

15 ■ Miethke: *i. m.* 82–104. old.; Molnár Péter: „Saint Thomas d’Aquin et les traditions de la pensée politique. *Archives d’histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, 69 (2002), 67–113. old.

16 ■ John Monfasani: *Umanesimo italiano e cultura europea*. In: *Il Rinascimento italiano e l’Europa*. vol. I. *Storia e storiografia*. A cura di Marcello Fantoni. Angelo Colla, Verona, 2005. 51–52. old.; James M. Blythe: ‘Civic Humanism’ and Medieval Political Thought. In: *Renaissance Civic Humanism*. Id. kiad., 30–74. old.

17 ■ Dominic O’ Meara: *Platonopolis. Platonic Political Philosophy in Late Antiquity*. Clarendon Press, Oxford, 2003.; Cesare Vasoli: *Riflessioni sugli umanisti e il principe*. Il modello platonico dell’ottimo governante. In: *uó: Profetia e ragione. Studi sulla cultura del Cinquecento e del Seicento*. Morano Editore, Napoli, 1975. 151–187. old.

18 ■ Daniela Mugnai Carrara: *La collaborazione fra Manuele Crisolora e Uberto Decembrio*. In: *I Decembrio e la tradizione della Repubblica di Platone tra Medioevo e Umanesimo*. A cura di Mario Vegetti, Paolo Pissavino. Bibliopolis, Napoli, 2005. 177–236. old.

ködő Pier Paolo Vergerio traktátusa (*De ingenuis moribus*, 1403) már ennél jóval korábban is a politikai nevelés három fő terepéként jelölte meg a históriát, a morálfilozófiát és az ékesszólást, „amelynek segítségével ki-ki megtanul szívhez szólóan s egyszerűsmind súllyal beszélni, hogy a sokaság szívét megnyerje”.²¹ Am függetlenül a belső felosztás eltéréseitől, a „gyakorlati filozófia” hármas rendje (politika, etika, ökonomia) rendkívül teherbírónak bizonyult, mintegy közös nevezőt jelentett a platóni és az arisztotelészi tradíció, valamint a humanista iskolák és az egyetemi *artes* fakultások oktatási gyakorlata között, s csak a XVII–XVIII. század fordulóján bomlott fel, amikor a politika részben felolvadt az „államisme” (*notitia rerum publicarum*) racionális rendszerében, és alkalmazott tudománnyá (*Cameral- und Staatswissenschaft*) vált, részben pedig – elvi kérdéseit illetően – átkerült a természetjogi kompetenciájába.²² Komoly változás a kora újkoron belül inkább a politiká-

nak a retorikához és a poétikához való viszonyában jelentkezett.

A klasszikus humanizmus kora még nem látott konfliktust a politika tudományos és populáris, filozófiai és retorikai koncepciója között, a kettő a cicerói *vir bonus/civis bonus* eszmény jegyében összeegyeztethetőnek tűnt. Ez az eszmény azonban hamar megroppant. Erasmus már 1528-ban utolérhetetlen szakzsmussal regisztrálta, hogy a politika menetét leginkább meghatározó, úgynevezett „titkos tanácsokat két-három, jóformán írástudatlan ember adja, a többiek meg tanácskozhatnak, amennyit csak akarnak”.²³ A későbbiekben a montaigne-i szkepszis megjelenése, majd a retorika „ramusi fordulata”²⁴ után (ami egyfajta kora újkori „linguistic turn” a társadalomtudományok történetében)²⁵ éppen ez a harmónia bomlott meg. A humanizmus optimista pedagógiai ideáljainak megkérdőjeleződésével párhuzamosan előtérbe kerültek a retorika negatív vonatkozásait hangsúlyozó nézetek, amelyek az erények (s így a hagyományos politikai erények) nyelvileg konstruált voltát fejtegették. A kétféle – pozitív és negatív, az igazságos „jó kormányzat” vagy pedig a haszon- és hatalomelvű „államrezon” ideái köré szerveződő – politikai retorika több évszázados küzdelmének történetét igen sikeres könyvben dolgozta fel Maurizio Viroli.²⁶ Példák sokaságán igazolta, hogy a *ragion di stato* nyelvezete a cicerói/quintilianusi „politika” nyelvét vírusként megfertőzte, majd integrálta és hatalmi eszközként, propagandatechnikaként hasznosította. Viroli narratívája kétségkívül jól használható, világos rendszert eredményez, Machiavelli és Botero mellett elhelyezhetők lennének benne akár olyan meghatározó jelentőségű gondolkodók is, mint Bodin és Hobbes.²⁷ Am ő nem lép ki a retorikatörténetnek, illetve a politika retorikai felfogásának a köréből, ezért könyve végén a patrióta köztársasági értékek visszavételére szólító buzdítás²⁸ legfeljebb a patrióta retorika felélesztésének szükségességéről győzheti meg az olvasót.

Richard Tuck ennél mélyebbre ásott, amikor alapvető monográfiájában a politika XVI–XVII. századi átforgalmódásának két nagy rendszerét, a természetjogi gondolkodást (Grotius, Selden) és a neosztoikus áramlatot (Lipsius) egyaránt a XVI. században eluralkodó, a morálfilozófia és az arra épülő politika pozícióit kiforgató nyelvi szkepszis kihívására adott válaszként értelmezte, a két ág összegzőjeként pedig Hobbesot jelölte meg.²⁹ A kiváló feldolgozás azonban alulértékeli a német szellemi közeg jelentőségét.³⁰ Holott az Alpoktól északra sohasem járt teljes sikerrel az itáliai, spanyol és francia területen, valamint Angliában sokszor a végső következtetésekig is eljutó retorizálódási/poétizálódási folyamat. Számítatlan egyéb összetevő mellett talán Melanchthon gesztusa, amellyel az etikát elválasztotta a teológiától, és önálló helyet tartott fent számára az egyetemi oktatásban,³¹ lehetett a legfőbb oka annak, hogy a lutheránus német egyetemi világban a politika filozófiai

19 ■ A fentiekéről Jankovits László: *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*. Bállassi, Bp., 2002. 37–44. old.

20 ■ *De ordine docendi ac studendi*. A cura di Luigi Piacente, Gaetano Santomauro. Adriatica, Bari, 1975.

21 ■ Paulus Vergerius: *De ingenuis moribus ac liberalibus studiis adulescentiae*. Ed. Attilio Gnesotto. *Atti e memorie della R. Accademia di scienze, lettere ed arti in Padova*, n. s. 34 (1917–1918), 121–122. old. Lásd John McManamon: *Pierpaolo Vergerio the Elder. The Humanist as Orator*. University of Arizona Press, Tempe, 1996. 89–103. old.

22 ■ Horst Dreitzel: *Naturrecht als politische Philosophie*. In: *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts*. 4. köt.: *Das heilige Römische Reich deutscher Nation, Nord- und Ostmitteleuropa*. Hrsg. Helmut Holzhey, Wilhelm Schmidt-Biggemann. Schwabe, Basel, 2001. 836–853. old.

23 ■ Desiderius Erasmus: *Ciceronianus, sive de optimo dicendi genere*. In: Erasmus von Rotterdam: *Ausgewählte Schriften*. Hrsg. Werner Welzig. VII. köt. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1972. 206. old.

24 ■ *The Influence of Petrus Ramus. Studies in Sixteenth and Seventeenth Century Philosophy and Sciences*. Ed. Mordechai Feingold. Schwabe, Basel, 2001.

25 ■ A két „nyelvi fordulat” párhuzamáról: Donald R. Kelley: *Horizons of Intellectual History: Retrospect, Circumspect, Prospect*. *Journal of the History of Ideas*, 48 (1987), 143–169. old.

26 ■ *From Politics to Reason of State. The Acquisition and Transformation of the Language of Politics 1250–1600*. Cambridge U. P., Cambridge, 1992. (Javitott és bővített olasz kiadása: *Dalla politica alla ragion di stato. La scienza del governo tra XIII e XVII secolo*. Donzelli, Roma, 1994.)

27 ■ Quentin Skinner: *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge U. P., Cambridge, 1996.; Victoria Kahn: *Machiavellian Rhetoric from the Counter-Reformation to Milton*. Princeton U. P., Princeton, 1994. Ramus *logikájának* Bodinre gyakorolt hatása bizonyított tény (Kenneth D. Mc Rae: *Ramist Tendencies in the Thought of Jean Bodin*. *Journal of the History of Ideas*, 16 [1955], 306–323. old.); de Bodin szuverenitáselméletének rámista *retorikai* alapjai további kutatásra várnak; a perspektívát felvillantja Guido Oldrini: *La retorica di Ramo e dei ramisti*. *Rinascimento*, XXXIX (1999), 467–513. old.

28 ■ Viroli: *i. m.* (1994.) 185–193.

29 ■ *Philosophy and Government: 1572–1651*. Cambridge U. P., Cambridge, 1993; lásd még uő: *The 'Modern' Theory of Natural Law*. In: *The Languages of Political Theory*, 99–119. old.

30 ■ A hiányt részben pótolja: Timothy J. Hochstrasser: *Natural Law Theories in the Early Enlightenment*. Cambridge U. P., Cambridge, 2000.

31 ■ Jill Krayer: *Melanchthon's Ethics Commentaries and Textbooks*. In: uő: *Classical Traditions in Renaissance Philosophy*. Ashgate Variorum, Burlington, 2002. VII [1–12. old.].

tárgyalása az itt is erősen jelen lévő retorikai politikafelfogással párhuzamosan zajlott.³² Együttélésük ráadásul tudományos indoklást is kapott a korabeli német politikatudomány talán legnagyobb alakjának, Hermann Conringnak Botero 1666-os kiadásához írt előszavában: „Amint Arisztotelész a filozófia minden ágára vonatkozóan példát mutatott, a politika tudományáról is kétfajta könyvben lehet szólni. Az egyik egzakt és pontos, a másik inkább népszerű, és a min-

Mindennek fényében tehát Tuck fejlődésmodellje kiegészítendő: a retorizálódó államreazonos politikatudomány és politikai gyakorlat kihívására nem két, hanem három alapvető jelentőségű retorikaellenes válasz született a XVI. század vége és a XVII. század vége között. Az egyik a morált pszichologizáló, az engedelmesség és az uralomgyakorlás dinamikus modelljét kidolgozó, Justus Lipsius-féle újszoitikus politikai filozófia volt.³⁶ A másik – Grotiustól Pufendor-

A. Politikai irodalom Magyarországban 1450–1760

I. Sectio theologica

Joannes Garzoni: *Oratio funebris pro rege Matthia* (1490)
Berzeviczy Márton: *Oratio funebris de invictissimo Ferdinando I* (1565)
Johann Sommer: *Oratio funebris in mortem Joannis II* (1571)
politikai prédikációk (Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát, Bejthe István, Melius Juhász Péter, Bornemisza Péter, Telegdi Miklós, Félegyházi Tamás, Sóvári Soós Kristóf, Stöckel Lénárd, Enyedi György, Kultsár György, Derecskei Ambrus, Pázmány Péter, Hoffmann Pál, Kéry Bálint, Nagyar István, Geleji Katona István, Kecskeméti C. János, Johann Frosch, Czeglédi István, Medgyesy Pál, Alvinci Péter)
Károli Gáspár: *Két könyv* (1563)
Melius Juhász Péter: *Articuli ex verbo Dei et lege naturae compositi, ad conservandam politiam ecclesiasticam* (1567)
Félegyházi Tamás: *Az keresztényi igaz hitnek részéről való tanítás* (1579)

Szegedi Kis István: *Theologiae sincerae loci communes* (1585)
Magyar István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602)
Pázmány Péter: *Felelet* (1603); *De potestate ecclesiastica* (1606); *Isteni igazságra vezérlő kaulúz* (1613)
Milotai Nyilas István: *Speculum Trinitatis* (1622)
Kálvin János [ford. Szenci Molnár Albert]: *Az keresztényi religióra és igaz hitre való tanítás* (1624)
Laskai János: *Jézus királysága* (1644)
Medgyesy Pál: *Dialogus politico-ecclesiasticus* (1650)
Otrokócsi Főris Ferenc: *Bellum sacrum* (1717)
Nicolous Caussin: *Regnum Dei* (1718)
Gáll András: *Documenta Christinae politiae* (1746)

II. Sectio iuridica

Werbőczy István: *Tripartitum iuris consuetudinarii* (1517)
Decreta, constitutiones et articuli regni Ungariae (1584)

Balassa Zsigmond: *De legibus* (1590)
Baranyai Decsi János: *Syntagma institutionum iuris imperialis ac Ungarici* (1593)
Rerum in Transylvania gestarum ordo et series (országgyűlési határozatok, 1613)
Révay Péter: *De sacrae coronae ortu, virtute, fortuna commentarius* (1613)
Guilielmus Artner: *Dissertatio politico-juridica de Regno Hungariae* (1624)
Guilielmus Artner: *Brevissima duarum quaestionum discussio* (1626)
Iohannes Andreas Lochner: *Facies iuris publici Hungariae* (1666)
Schmeizel Márton: *Commentatio historica de coronis* (1713)
Jóny János: *De auctoritate juris civilis Romanorum in Hungaria* (1717)
Jóny János: *Commentatio historico-juridica de origine et progressu juris Hunno-Hungarici* (1727)
Johannes Trummer: *Dissertatio juridico-politica de praemiis et poenis* (1734)
Husztai András: *Iurisprudentia Hungarico-Transylvanica* (1742)
Prileszky Pál: *Quadrupartitum iuris consuetudinarii* (1743)

dennapi használatra szolgál. Az előbbi fajhoz tartozik Arisztotelész Politikája, amely ma is érvényes, a másikhoz Botero műve.³³

Azaz: Botero poétikai politikája, a *ragion di stato* irodalmának legmagasabb színvonalú formulázása a német tudós szerint nem más, mint a tudományos alapokon álló politika retorikai prelúdiuma, az egyszerű, képzetlen lelkek feletti hatalomgyakorlás módszertani segédkönyve. Ettől fényévnnyi távolságra áll szerinte a valódi *prudencia civilis*, amely „nyelv nélkül is” (*et ab homine muto*) működőképes.³⁴ Conring természetesen „csal”, amikor Arisztotelész inspirációjára (az apodeiktikus és a praktikus tudományok megkülönböztetésére) vezeti vissza a politika tudományos és retorikai regisztereinek elválasztását, hiszen Arisztotelész a politika egészét praktikus tudásnak tekintette. Ugyanakkor a kétarcú politikai modernitáshoz vezető út talán legfontosabb lépését tette meg e distinkcióval,³⁵ azaz a szkeptikus alapfeltevéseket hordozó, manipulatív retorikai politika leválasztásával a tudománnyá fejlődő politikai filozófiáról.

fig és Thomasiusig, illetve bizonyos vonatkozásban Hobbes is ide sorolható – a „régí” természetjogi tra-

32 ■ A ramusi retorikus módszer behatolásáról a német egyetemi oktatásba: Howard Hotson: *Philosophical Pedagogy in Reformed Central Europe between Ramus and Comenius*. In: *Samuel Hartlib and Universal Reformation. Studies in Intellectual Communication*. Eds. Mark Greengrass, Michael Leslie, Timothy Raylor, Cambridge U. P., Cambridge, 1994. 29–50. old.; a módszerhez lásd Melchior Iunius: *Politicarum quaestionum centum ac tredecim, in eloquentiae studiosorum gratiam, stylum exercere cupientium, selectarum ac in partes tres distinctarum*. Francofurti, 1606. (Első megjelenés: 1602.) A szerző magyar kapcsolatairól, oktatási módszeréről lásd Eckhardt Sándor: *Magyar szónokképzés a XVI. századi Strassburgban*. MTA, Bp., 1944.

33 ■ Iohannes Boterus: *De ratione status sive illustrium statu et politia libri decem cum praefatione Hermanni Conringii editio nova et correcta*. Heitmüller, Helmestadii, 1666. (Hermann Conring: *Benevolo lectori*, szltan.) lásd Michael Stolleis: *Zur Rezeption von Giovanni Botero in Deutschland*. In: *Botero e la 'Ragion di Stato'*. *Atti del convegno in memoria di Luigi Firpo*. A cura di Artemio Enzo Baldini, Olschki, Firenze, 1992. 405–416. old.

34 ■ *De civili prudentia liber unus, quo prudentiae politicae, cum universalis philosophiae, tum singularis pragmaticae, omnis propaedia acromatice traditur*. Mullerus, Helmestadii, 1662. 50–51. old.

díció átalakítását célozta a szenvedélyek destruktív vonásait racionalizáló politikatudományá. ³⁷ A harmadik út a német arisztoteliánus hagyományban formálódott. Clapmarius, Besoldus, Arnisaeus, Boecler, Conring munkáit – persze nem egyenlő mértékben – szisztematikus tudomány szemléletük és politikára nyitott teológiájuk vértette fel a nyelvi szkepszissel szemben, sőt főként ebben tértek el a másik két iránytól. A német tudományosság nem csupán az ál-

hanem szívós munkával próbálta feldolgozni mind a lipsiusi neosztoicizmust, mind a grotiusi *ius naturae*-elképzeléseket. ³⁸ Hosszan lehetne taglalni, hogy a három tradíció, szellemi áramlat (vagy politikai „nyelv”) között milyen kölcsönhatások érvényesültek. Nem lehet eléggé hangsúlyozni például annak jelentőségét, hogy Pufendorf felfedezője, sőt a fiatal Leibniz első támogatója is Conring volt helmstedti tanítványa, a korabeli német birodalmi politikában is

III. Sectio philosophica

Galeotto Marzio: *De homine* (1466)
Janus Pannonius előszava Plutarkhosz *Dicta regum et imperatorum* c. művének fordításához (1467)
Andreas Pannonius: *De regis virtutibus* (1467); *Ad D. Herculem* (1471)
Zsámboky János: *Emblemata* (1564)
Marcello Squarcialupi: *M. T. Ciceronis morales definitiones* (1584)
Laskai Csókás Péter: *De homine* (1585)
Igen szép könyveczke, mely nevezetlik Catonak (1591)
Desiderius Erasmus: *Az erkölcsnek tiztesseges (emberseges) volta* (1591)
Csáktornyai Mátyás: *Grobian verseinek magyar enekbe való fordítása* (1592)
Révay Péter: *De nobilitate* (1590 k.)
Lex politica Dei, azaz mindenféle törvények (1610)
Lackner Kristóf: *Sacrae coronae Hungariae emblematica descriptio* (1615)
Lackner Kristóf: *Maiestatis Hungariae aquila* (1617)

Apparatus regius Ferdinando II. regi symbolis regum Hungariae adornatus (1618)
Wolfgangus Musculus: *Carmen elegiacum de divino magistratus ordine officioque regentium et subjectorum* (1620); *Speculum naturale pretiosissimarum quarundam reipublicae* (1621)
Vásárhelyi Gergely: *Világ kezdetitől fogva jóságos és gonosz cselekedeteknek példáinak summája* (1623)
Frisowitz Boldizsár: *Oratio de virtute principis* (1625)
Pataki Füsüs János: *Királyoknak tüköre* (1626)
Draskovics János, PrágaiAndrás: *Fejedelmeknek serkentő órája* (1628)
Johann H. Alsted: *Encyclopaedia* (1630)
Georg Ziegler [Szenci Molnár Albert ford.]: *Discursus de summo bono, az legfőbb jóról* (1630)
Prágai András [?]: *Sebes agynak késő sisak* (1631 k.)
Vetési István: *Levél az uralkodásról* (1636)
Elias Berger: *Symbolum reginarum Hungariae politice et historice expositum* (1637)

Ráttkay György [Guilielmus Lamormain]: *Kriposzi Ferdinanda II. rimzkoga cseszara* (1640)
Johann Weber: *Janus bifrons* (1662); *Lectio principum* (1665); *Wappen der königlichen Freyen Stadt Epperies* (1668)
Apáczai Csere János: *Magyar encyclopaedia*, X. könyv (1653)
Princeps in compendio (1668)
S. Pataki István: *Ez világnak dolgainak igazgatásának mestersége* (1681)
Johannes Sinapius: *Idea boni principis* (1682)
Ifj. Teleki Mihály: *Fejedelmi lélek* (1689)
Csáky István: *Philosophia politica sive ratio status* (1674)
Csáky István: *Politica philosophiai okoskodás szerint való rendes életnek példája* (1674)
Michel Boutauld [Pápai Páriz Ferenc ford., átdolg.]: *Pax aulae* (1696)
Szerdahelyi Gábor: *Meteorologia philosophico-politica* (1702)
Michel Boutauld [Karl Enders ford.]: *Consilia sapientiae, seu epitome axiomatum Salamonis* (1703)

lamrezon-irodalom retorikus politikafelfogását, valamint Bodin és Hobbes politikai filozófiáját integrálta,

kulcsszerepet játszó Christian von Boineburg báró volt, vagyis az „új” természetjogi gondolkodás jelentős részben ugyancsak ebből a szellemi műhelyből eredeztethető. ³⁹ Ezúttal azonban elegendő azt az elemi megfigyelést rögzíteni, hogy a magukat a retorikus politikafelfogással szemben tudományosként meghatározó irányzatok további distinkciókra is kényszerültek. Érdeemes egy pillantást vetni arra, hogy például Conring a *De civili prudentiá*ban mi mindentől határozta el a politikatudományt: az udvari és civilizációs irodalomtól (*peritia civilitatis morum*), a humanista-enciklopedista tudományosságtól (*omnis generis prudentia*), a morálfilozófiától, a hadtudománytól, a jogtudománytól és a teológiától. Azaz a politika kora újkori fogalmi meghatározásainak listázásakor a kutatásnak számolnia kell azzal, hogy a korszak jelentős részében a korábbi szinkretizmus még él, a politikai diskurzus csak lassan szálazódik el a jogtól, a (morál)filozófiától s főként a teológiától. Európa peremterületein pedig évszázadokra elhúzódik (sőt részben ma is tart) ez a folyamat.

35 ■ Conring centrális tudománytörténeti pozíciójáról lásd Constantin Fasolt: *The Limits of History*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 2004.

36 ■ Gerhard Oestreich: *Antiker Geist und moderner Staat bei Justus Lipsius (1547–1606). Der Neustoizismus als politische Bewegung*. Hrsg. Nicolette Mout. Vandenhoeck–Ruprecht, Göttingen, 1980.

37 ■ Ian Hunter: *Rival Enlightenments. Civil and Metaphysical Philosophy in Early Modern Germany*. Cambridge U. P., Cambridge, 2001. 27–28. old.

38 ■ Horst Dreitzel: *Politische Philosophie des Aristotelismus*. In: *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts*. 4. köt., i. kiad. 649–672. old. A recepcióról: Michael Stolleis: *Machiavellismus und Staatsräson. Ein Beitrag zu Conrings politischem Denken*. In: *Hermann Conring (1606–1681). Beiträge zu Leben und Werk*. Hrsg. Michael Stolleis. Duncker & Humblot, Berlin, 1983. 173–199. old.; Frank Grunert: *The Reception of Hugo Grotius's De jure belli ac pacis in the Early German Enlightenment*. In: *Early Modern Natural Law Theories*. Eds. Timothy Hochstrasser, Peter Schröder. Kluwer, Dordrecht, 2003. 89–105. old.

39 ■ Richard Tuck: *The Rights of War and Peace. Political Thought and International Order from Grotius to Kant*. Oxford U. P., Oxford, 1999. 146–148. old.; Hochstrasser: *i. m.* 47–60. old.; Fasolt: *i. m.* 82–84. old.

3. RÉGI ÉS ÚJ MÓDSZERTANOK

Számtalan témát lehetne megjelölni az államformák tanától az ellenállás jogán át a hatalom temporális és spirituális szféráinak viszonyáig, amelyekben a politika elmélete és gyakorlata változott a kora újkor századaiban. Mindennek kutatására megfelelő keretnek tűnik akár a jogbölcselet, akár a (politikai) filozófia története. A politika fogalmát, a politika

moló), ugyanakkor tematikusan és interpretációs módszereit tekintve rendkívül nyitott irányzat,⁴¹ amely mind kutatási terepeinek kijelölésében, mind elméleti reflektáltságában szembetűnően közeli rokonságot (szinte egybeesést) mutat a „régii” irodalomtörténettel.⁴² A *historia litteraria* számára már Francis Bacon XVII. század eleji alapvetése is éppen a tudományközi rendszerezést, az egyes tudomány-
szakok egyetemes literatúratörténeti szintézisét je-

Földvári Mihály: *Idea principum in sapientia coronata Mathiae Corvini Regis Hungariae* (1713)

Franciscus Roys: *Horologium regio-politicum* (1713)

Partinger Ferenc: *Ratio status animae* (1715)

Mindszenti Antal: *Propugnaculum reipublicae Christianae* (1724-1725)

Eusebius Nieremberg: *Dictamina politica, moralia Christiana* (1746)

Didacius Saavedra: *Idea principis Christiano-politici* (1748)

Faludi Ferenc: *Nemes ember, Nemes asszony* (1748); *Bölcs és figyelmes udvari ember* (1750)

Ambrosius Marlianus: *Theatrum politicum* (1741, 1757)

Nicolaus Retz: *Symbolorum imperatorum classes* (1761)

IV. Sectio politica

Articuli diaetales

(a nyomtatásban megjelent országgyűlési iratok; kiadásai: RMK; részben a jogi irodalomhoz tartoznak)

Vitéz János: *Orationes in causa expeditionis*

contra Turcas habitae (1450-es évek)

Vetési László: *Oratio ad summum pontificem Sixtum IV* (1475)

Alexander Cortesius: *De laudibus bellicis Matthiae* (1487)

Aurelio Lippo Brandolini: *Comparatio rei publicae et regni* (1489)

Valentinus Eck: *De reipublicae administratione* (1520)

Nagyszombati Márton: *Opusculum ad regni Hungariae proceres* (1523)

Macedóniai László: *Oratio habita*

Norimbergae (1522); *Oratio ad invictissimum imperatorem Carolum V* (1530)

Valentinus Eck: *Pro bello Turcis inferendo exhortatio* (1524)

Caspar Ursinus Velius: *Oratio habita in Alba Regali die coronationis Ferdinandi* (1527)

Sylvester János: *De bello Turcis inferendo elegia* (1544)

Pannoniae luctus (1544)

Szkhárosi Horváth András: *Az fejedelem-ségről* (1545); *Panasza Krisztusnak* (1549)

Congratulatio scholae Claudiopolitanae de victorioso redito Joannis secundi (1564)

Comoedia Balassa Menyhárt árultatásáról (1569)

Thuri Farkas Pál: *Idea Christianorum Hungarorum in et sub Turcismo* (1571; kiad.: 1613)

Rákóczi Márton: *Libellus de partibus rei publicae* (1574); *De magistratu politico libri tres* (1574)

Gyulai Pál: *Tanácsi tükör* (1585)

Kovacsóczy Farkas: *De administratione Transylvaniae dialogus* (1584, RMNy 545)

De Sigetho propugnaculo (1587)

Forgách Mihály: *Oratio de magnanimitate* (1589)

Náprágyi Demeter: *Hungariae periclitantis oratio* (1595)

Joannes Bocatius: *Ungaria gratulans Maximiliano archiduci* (1595)

Eperjessy János Menyhért: *De administranda re publica* (1595)

Torquatus Aquilius: *Elegiae de bello necessario movendo contra Turcas* (1597)

Johannes Bocatius: *Hungaridos* (1599)

Szamosközy István: *Basta-paquillus* (1603)

Alvinci Péter [?]: *Apologia et protestatio legatorum et ecclesiarum Hungaricarum* (1606)

Elias Berger: *Jubilaeus de origine errore et restitutione S. Coronae Hungariae* (1608)

diszciplináris és a társadalmi kommunikációban elfoglalt helyét illetően azonban a legalapvetőbb változást a két párhuzamos politikai diskurzusról létrejött jelentette. Bonyolult, sok ágon futó, de a politikai modernitás szempontjából kulcsfontosságú átalakulás-sorozatról van szó. A korszak politikai eszméinek történetét olyan módszerrel tanácsos kutatni, amely erről a változásfolyamatról, s különösen nyelvi-retorikai aspektusáról is képes számot adni, miközben nem feledkezik meg a sokszor elhanyagolt állandó jellemzőről, a tematikai szinkretizmusról sem. Az előbbi szempontból ígéretesnek és nemzetközi anyagra is alkalmazhatónak tűnik a hazai retorikatörténeti/kritikatörténeti kutatásokból a kilencvenes évek közepén kifejlődött „történeti kommunikációelmélet”.⁴⁰ Az utóbbi szempontból pedig a hagyományos eszmetörténet megújuló változata, a magyarra nehezen fordítható „intellectual history” érdemel különös figyelmet. Az intellectual history elméletileg erősen reflektált (a „nyelvi fordulat” és a posztmodern szövegértés következményeivel szá-

lölte ki fő feladatul.⁴³ Az „új” javaslat lényege éppen a hangsúlyok ilyen irányú átrendezése: a filozófiatörténet és az irodalomtörténet elkülönített tárgyalása helyett az irodalom története lehet az a tágabb keret, amelyen belül speciális területet alkot a politikai filozófia története.⁴⁴ Kérdés, hogy ebbe az egyszerre régi és új diszciplináris térbe miként illeszthetők be a politikai eszmetörténet kutatásának kurrens elméleti irányzatai, segítségükkel belülről rendezhető-e a politikai irodalom halmaza?

40 ■ Kecskeméti Gábor: Az eszmetörténet új lehetőségei a régi magyar irodalom kutatásában. In: *Az irodalomtörténet esélye. Irodalomelméleti tanulmányok*. Szerk. Veres András, Bezeckzy Gábor, Varga László. Gondolat, Bp., 2004. 161–168. old.

41 ■ Donald R. Kelley: What Is Happening to the History of the Ideas? *Intellectual News*, Autumn 1996. 36–50. old.

42 ■ Donald R. Kelley: *The Descent of Ideas. The History of Intellectual History*. Ashgate, Aldershot, 2002. 75–84. old.; lásd még Szentpéteri Márton általános kultúrakutatási szempontokat felvető és a magyarországi diszciplináris vitákra reflektáló recenzióját: *Helikon*, 51 (2005), 353–357. old.

43 ■ Kecskeméti Gábor: A historia litteraria korai történetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2005. 3–17. old.

A számtalan módszertani lehetőségnek, ha közös mátrixa nem is, de mindenképpen továbbra is két erős, a többi közelítési módot magához vonzó paradigmája van: a Gadamer hermeneutikájára támaszkodó német fogalomtörténet (Reinhart Koselleck) és a politikai „nyelvek” kutatásának angolszász iskolája (Quentin Skinner és köre). A fogalomtörténeti módszer magyar szempontból valószínűleg a már kialakított kánon történeti mozgásainak vizsgálatában lehet

gráfia, a hatástörténet stb. kiesésére). A kutatandó és értelmezendő kora újkori szövegegyüttes műfaji tarkasága is próbára teszi a módszer teherbírását. Az Austin-féle beszédaktusmodell (kombinálva a Grice-féle maximákkal, ahogyan Skinner teszi) arra alkalmas ugyan, hogy egy adott megnyilatkozásról teljes interpretációt nyújtson, amennyiben adottnak veszi a megnyilatkozás politikai voltát; de nehézséget okoz számára a művészi, fikciós beszédmód, hiszen az nem

Szepsi Korocz György [I. Jakab]: <i>Bazilikon dórón – Királyi ajándék</i> (1612)	<i>Magyarországnak mostani állapotjáról tanácslás</i> (1621)	Alistáli Farkas Jakab: <i>De nobilitate</i> (1654)
Jacobus Szelleczky: <i>Symplegas controversarum questionum nomico-politicarum</i> (1614)	II. Ferdinánd: <i>Semmisítő decretom</i> (1620)	Pósaaházi János: <i>Disputatio politica de re publica</i> (1654)
Ostrosith Máttyás: <i>Oratio de maiestate</i> (1616)	Lackner Kristóf: <i>Aphorismi politici</i> (1625)	Pósaaházi János: <i>Disputatio politica de cive</i> (1655)
Verancsics Faustus: <i>Politica decem praecepta</i> (1616)	Schödel Márton: <i>Disquisito historico-politica de regno Hungariae</i> (1629)	<i>Síralmas könyörgő levél</i> (1656)
<i>Apologia azaz mentségre való írás micsoda okokból kényszerítetenenek Csehországnak státusi hadat fogni</i> (1618)	Erdődi György: <i>Gloria virtutis Hungaricae</i> (1633)	[Bethlen János]: <i>Innocentia Transylvaniae</i> (1659)
<i>Ordinum regni Hungariae responsum et attestatio</i> (1619)	<i>Rövid relatio</i> (Wallenstein megöletéséről, 1634)	Johannes Comenius: <i>Gentis felicitas</i> (1654); <i>Lux e tenebris</i> (1665); <i>Angelus pacis</i> (1667)
Alvinci Péter: <i>Querela Hungariae – Magyarország panasza</i> (1619); <i>Defensio querelarum Hungaricarum</i> (1620);	Georg Poch: <i>Disputatio politica de rebus publicis in genere</i> (1639)	Zrínyi Miklós: <i>Az török áfium ellen való orvosság</i> (1661)
fejedelmi végrendeletek (Bocskai István, 1606; Bethlen Gábor, 1629);	Justus Lipsius: <i>A polgári társaságnak tudományáról</i> (Laskai János fordítása, 1641)	Bethlen János: <i>Rerum Transylvanicarum libri quatuor</i> (1663)
<i>Machiavellizatio</i> (1620); <i>Resultatio plagarum</i> (1620)	Philipp Heutsch: <i>Trifolium</i> (1644)	Vitnyédy István [?]: <i>Adhortatio ad reges populosque de prosequendo animose Turcico bello</i> (1663 k.)
Pázmány Péter: <i>Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio</i> (1619);	Johannes Serpilius: <i>Disputatio politica de incrementis rerumpublicarum</i> (1645)	Nádasdy Ferenc: <i>Mausoleum</i> (1664)
<i>Az magyarországi támadásoknak hamisítása</i> (1620)	Eszterházy Miklós: <i>Rákóczi György erdélyi fejedelemnek írt levelei</i> (1644–45)	Georgius Preissegger: <i>Dissertatio politica de bello</i> (1666)
Balásfi Tamás: <i>De fidelitate subditorum erga principem</i> (1620); <i>Castigatio</i> (1620);	Laurentius Benjamin od Háje ajánlása Caspar Ens <i>Nucleus historico-politicus</i> ához (1649)	Nádasdy Ferenc: <i>Oratio az ország négy rendjéhez</i> (1668)
	Georgius Polani: <i>Disputationum politicarum de arte crhématistikhé</i> (1651)	Ladiver Illés: <i>Politica, sive doctrina civilis</i> (1671)
	Ij. Geleji Katona István: <i>De bello et pace</i> (1653)	<i>Austriaca austeritas</i> (1671)

majd hasznos, a szövegekörpusz körülhatárolásához, a kánon megállapításához (mi a politikai, mikor és mennyire?) azonban az egyes szóba jöhető szövegek kontextualista elemzésén át vezet az út. Ebben a cambridge-i módszertan igen erős, ám korántsem elmentmondásmentes vagy problémátlan segédeszköz. Amit Huoranszki Ferenc egykor Quentin Skinner metodológiájának gyengéjeként jellemzett (a radikális műfaji korlátozást),⁴⁵ az nemcsak a mai eszmetörténet-író által választható műfajokra érvényes (a bio-

valósít meg „komoly” beszédaktusokat, csupán színleli őket; s ami még nagyobb baj: nem nyújt közvetlen segítséget a beszéd- vagy szövegaktusok nagyobb osztályainak tipologizáló rendszerezéséhez, tehát annak eldöntéséhez, hogy mikor mi (és mennyire) „politikai”, és mi nem az.⁴⁶

A „hogyan tovább” kérdésében az eddigiekből egyszerűen és természetesen adódó irányt javasolnék: a tájékozódást a wittgensteini-austini tradíció egyéb ágai között. Szöveginterpretáció és műfaj történet összekapcsolására, amely tehát egyszerre politikai eszmetörténeti és irodalomtörténeti probléma, módot adhat a beszédaktus-teória John Searle-féle tipológiája.⁴⁷ Searle mondatszintre kidolgozott elmélete akkor tekinti „szó szerintinek” egy megnyilatkozás jelentését, ha a hangsor generikus nyelvi jelentése (mondatjelentése) és a beszélői jelentés egybeesik. Ez viszonylag ritka határeset, „szélsőség”, ahogyan Searle maga nevezte Derridával folytatott vitájában,⁴⁸ hiszen a „jelentés” (*meaning*) valójában az a beszélői szándék, amely módosítja a generikus nyelvi

44 ■ Kelley: *The Descent of Ideas*. I. kiad. 6. old.

45 ■ Huoranszki Ferenc: *Nyelvfilozófia és eszmetörténet-írás. Magyar Filozófiai Szemle*, 36 (1992), 970. old.

46 ■ A két irányzat – és a kapcsolódó könyvtárnyi terjedelmű szakirodalom – általános bemutatását, vezető gondolkodói életművének értékelését lásd Trencsényi: *i. m.* A politikai mező definíciójának kora újkori nehézségeire lásd Conal Condren: *The Language of Politics in Seventeenth-Century England*. St. Martin's Press, New York, 1994. 4–6. old.

47 ■ Bene Sándor: Searle, Vico, Patrizi. A történeti pragmatika esélye. *Helikon*, 51 (2005), 269–272. old.

48 ■ John R. Searle: Mire nem jó az irodalomelmélet? *Helikon*, 51 (2005), 288. old.

jelentést.⁴⁹ Előfordul azonban, hogy az egyszerű módosuláson/módosításon túllépve, „a beszélő a mondat kijelentésével valami mást, sőt valami összeegyeztetetlenül szándékozik kifejezni a mondat szó szerinti jelentéséhez képest”.⁵⁰ Searle a mondatjelentés és a beszélői jelentés közötti szisztematikus eltéréseket három osztályba sorolja: ironia (amikor a szándékolt jelentés pontosan az ellentettje a mondatjelentésnek), metafora (amikor a szándékolt jelentés kódolt,

denek az melyek földből valók, az földben térnek vissza”) kapcsán utal az 1613-ban meggyilkolt fejedelem temetetleniségére („kedvetlen dolog is az holttesteknek föld színén maradása). A második („Ne dicsekedjél máról holnapra, nem tudván, mit hozzon az reád következő nap”) az országot pusztító testvérviszályok felidézésére szolgál. A hallgatóság egészét illető vallási vigasztalás mellett mindkét argumentáció Bethlen Gábor béketeremtő munkájának politikai

Andreas Waranay: *Discursus politicus de religionis in republica*

necessitate et cura (1679)

Comico-tragoedia (1683)

Georgius Roth: *Dissertatio politica de jure majestatis circa erigendas et confirmandas academias* (1695)

Bethlen Miklós: *Corona muralis regis Josephi I* (1702); *Columba Noe* (1704)

II. Rákóczi Ferenc: *Breznai kiáltvány* (1703); *Egy igaz magyarnak*

elmékedése (1710)

Síralmas panasza (1705)

Mercurius veridicus

(periodika, 1705–1710)

Brenner Domokos: *Egy lengyel királyi tanácsos levele* (1709)

Pápai Páriz Ferenc: *De status ratione: dissertatio politica de arcanis prudentiae in imperando regulis* (1714)

Georg Scoda: *Philosophiae morum pars secunda, seu politica* (1716)

Justus Lipsius: *Monita et exempla politica* (1723, 1736, 1745, 1746, 1750);

Politicorum sive civilis doctrinae liber III (1724)

Rákóczi Ferenc: *Tractatus de potestate* (1725)

Festetics Pál: *Respublica recte ordinata in Hungaria* (1738)

Vanossi Antal: *Idea sapientis, id est: philosophiae morum partes tres, ethica, theo-politica, oeconomica* (1746)

Franz Pelzhoffer: *Lacon politica doctrinam politicam evolvens* (1746)

Paul Perghold: *De rege et cive eorumque mutuo officio* (1761)

IV.1. Subsectio historica

Callimachus Experiens (Filippo

Buonaccorsi), *Historia de rege Vladislao* (1487); *Atila* (1488)

Stephanus Taurinus: *Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum* (1519)

Brodarics István: *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz* (1527)

Zay Ferenc: *Az Landerfejvár elveszésének oka* (1530 k.)

Oláh Miklós: *Athila* (1537)

Mindszenti Gábor: *Diárium öreg János király haláláról* (1540 k.)

Szerémi György: *Epistola de perditione regni Hungariae* (1543 után)

Tinódi Sebestyén: *Cronica* (1554)

Zermegh János: *Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Ungariae reges* (1566)

Zay Ferenc: *Az Landerfejvár elveszésének oka*; *János király árultatásáról* (1570 előtt)

Christinaus Schesaeus: *Ruinae Pannonicae libri quatuor* (1571)

Forgách Ferenc: *De statu rei publicae Hungaricae commentarii* (1572)

Leonhard Uncius: *Poematum libri septem de rebus Ungaricis* (1579)

Johann Sommer: *Reges Hungarici et clades Moldavica* (1580)

Baranyai Decsi János: *Az Caius Crispus Salustiusnak két historiaia* (1596); *Commentarii de rebus Ungaricis* (1598)

Elias Berger: *Rapsodiae de cruce insignis regni Hungarici* (1600)

Háportoni Forró Pál: *Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak dolgairól irattatott históriája* (1619)

Istvánffy Miklós: *Historiarum de rebus Ungaricis libri* (1622)

s a kód felfejtését a szó szerinti jelentés képtelensége kényszeríti ki) és indirekció (amikor a megnyilatkozás szó szerinti jelentésén túl a beszélő még valami mást is kifejez, azaz egyszerre két beszédaktust, egy egyenest és egy közvetettet is megvalósít).⁵¹

A jelen gondolatmenet szempontjából ez utóbbi „árukapcsolás” az igazán fontos, modellértékű eset. Amennyiben a mondatra (megnyilatkozásra) érvényesnek tekintett séma analógiásan nagyobb megnyilatkozás-egységekre, azaz szövegszintre is kiterjeszhető, akkor jól kezelhető, rugalmas rendszert nyerünk a politikai szövegek gazdag műfaji burjánzásának áttekintéséhez. A probléma ugyanis nem annyira akkor jelentkezik, amikor egy szöveg allegorikus vagy metaforikus kódban hordoz politikai jelentést, hanem inkább akkor, amikor politikai jelentést is, meg más jelentést is közvetít.

A magyar tradícióban igen kevés az „egyenes”, első szándékú politikaelméleti szöveg. Alvinczi Péter a Bátor Gábor temetésén mondott halotti beszédében (1628) két bibliai textusra hivatkozik. Az első („Min-

apológiáját nyújtja).⁵² Itt tehát a teológiai diskurzusban „jelentő” szöveg hordoz indirekt politikai jelentést.

Andreas Pannonius királytükrei (1467, 1471) nyilvánvalóan politikai intencióval születtek, akár aktuálpolitikai célzatukat (a török elleni kereszties háborúra buzdítás), akár morálfilozófiai vállalásukat (a szent

49 ■ John R. Searle: *Literal Meaning*. In: uő: *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge U. P., Cambridge, 1979. 117–136. old.

50 ■ Searle: *Mire nem jó...*

51 ■ John R. Searle: *Közvetett beszédaktusok*. In: *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Szerk. Pléh Csaba, Siklái István, Terestyéni Tamás. Osiris, Bp., 2001. 62–81. old.

52 ■ Alvinczi Péter: *Magyarország panaszainak megoltalmazása*. Kiad. Heltai János. Helikon, Bp., 1989. 108–119. old.

53 ■ Andreas Pannoniusról lásd Csilla Bíró: *Das Leben und das Werk von Andreas Pannonius. Acta Classica Scientiarum Debreceniensis*, 37 (2001), 109–123. old.; Dániel Pócs: *Holy Spirit in the Library: The Frontispiece of the Didymus Corvina and Neoplatonic Theology at the Court of King Matthias Corvinus. Acta Historiae Artium*, 41 (1999–2000), 63–212. old., passim. (Köszönettel tartozom Pócs Dánielnek, amiért rendelkezésemre bocsátotta a hivatkozott tanulmányban még nem publikált, új kutatási eredményeit is.)

harcra alkalmas vezető nélkülözhetetlen erényeinek meghatározása) tekintjük. Ugyanakkor az argumen-táció kikerülhetetlenné teszi az állásfoglalást a kor egyik nagy (ferences-domonkos) teológiai vitájában. Az ideális uralkodó célja, hogy a boldogság (*beatitudo*), a boldogító Isten-szinelátás (*visio beatifica*) köze-lébe jusson, mert csak így adhat példát alattvalóinak. Ám a tökéletesedés útján előrejutva éppen a vezetést segítő politikai, uralkodói erényeket kell meghalad-

Esetében tehát a politikai diskurzus az indirekt teoló-giai megnyilatkozás hordozó közege.⁵³

A példák tanúsága, legalább kísérleti jelleggel, álta-lánosítható. Ha rávetitem a korszak irodalmára a közvetett szövegaktusok rendszeréből adódó képzeletbeli hálót, akkor a nyilvános diskurzus jogi, etikai, filozófiai és vallási makroterepein a megnyilatkozások mindegyike hordozhat a sajátján kívül a politikai dis-kurzusban is érvényes implikációt, és viszont, a poli-

Bojti Veres Gáspár: *De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen* (1624)

Zrínyi Miklós: *Odsídió Sigethiana* (1651);

Mátyás király életéről való elmékedések (1657)

Listius László: *Magyar Márs* (1652)

Ráttkay György: *Memoria regum et banorum* (1652)

Kemény János: *Önéletírás* (1657–58)

Révay Péter: *De monarchia et sacra corona* (1659)

Szalárdi János: *Síralmas magyar krónika* (1662–64)

Nadányi János: *Florus Hungaricus* (1663)

Esterházy Pál: *Mars Hungaricus* (1665)

Töppelt Lőrinc: *Origines et occasus Transylvanorum* (1667)

Gyöngyösi István: *Porábul megéledett Phoenix, avagy Kemény János emlékezete* (1693)

Otrokócsi Fóris Ferenc: *Origines Hungaricae* (1693)

Vitezovic Ritter: *Croatiae redivivae prodromus* (1700)

Vitezovic Ritter: *Natales Ladislavo regi Slavoniae apostolo restituti* (1703)

Bethlen Miklós: *Önéletírás* (1710)

Földvári Mihály: *Quaestiones historicae de rebus Hunnicis, Avaricis et Hungaricis* (1712)

II. Rákóczi Ferenc: *Memoires* (1717)

Luigi Ferdinando Marsigli: *Epitome historicum regni Hungariae* (1719 k.)

IV.2. Subsectio rhetorices et educationis

Pier Paolo Vergerio: *De ingenuis moribus ac liberalibus studiis adulescentiae* (1402)

Aeneas Sylvius Piccolomini: *Tractatus de liberorum educatione* (1450)

Pécseli Király Imre: *Isagoges rhetoricae libri duo* (1612)

Lackner Kristóf: *Cura regia* (1616)

Szepsi Csombor Márton: *Udvari schola* (1623)

I. Rákóczi György: *Fejedelmi parainézis* (1636)

Andreas Graff: *Lex mihi ars: studium eloquentiae absolutum* (1643)

Michael Radau [Georgius Beckher]: *Orator extemporaneus* (1653)

Nagyfalussy Márton: *Rövid decretumok kiket Szent István magyarországi király fiának Imre hertzegnek adott eleibe* (1656–57)

Conradus Dietericus: *Institutiones rhetoricae* (1657)

Buzinkai Mihály: *Institutionum rhetoricarum libri duo* (1658); *Institutiones oratoriae* (1659)

Cyprianus Soarez: *Praecepta rhetorices* (1670)

Tarnóczy István: *Idea coronata, sive vita S. Stephani; Princeps angelicus sive vita S. Emerici ducis Hungariae; Rex admirabilis sive vita S. Ladislai regis Hungariae historico-politica, ad Christianam eruditionem elogiis theo-politicis illustrata* (1680–1681)

Gerardus J. Vossius [Dálnoki Benkő Márton]: *Rhetorices contracta in usum scholarum Transylvanicarum* (1696)

Miskolczy Zsigmond: *Cyrus* (1698)

Comoedia generalis de conflictu Turcorum et Hungarorum, vel actus generalis de Turcis et Hungaris (17. sz. vége)

Comitia regnorum ac provinciarum Ungariae (1717)

nia, sőt megvetnie, legalábbis a tomista felfogás sze-rint. A magyar karthauzi azonban Tamás helyett Duns Scotusra hivatkozva igyekszik igazolni, hogy a *beatitudo* elérése nem az intellektus, hanem az akarat (tehát a szeretet) műve, így pusztán politikai erényekkel is lehetséges az aszcenzió útjának végigjárása.

tikai szövegeknek potenciálisan bármely másik (teológiai, jogi stb.) terepen lehet indirekt jelentésük. Va-jon mekkora történeti magyarázó értéke van egy ilyen általános következtetésnek? A legjobb indikátor az lesz, ha szembesítjük a korabeli tematikus rendszere-zésekkel. A kora újkori általános bibliográfiák között számos politikai szakbibliográfiát találni. A leghí-resebb talán Gabriel Naudée,⁵⁴ de sok politikaelméleti mű függelékében is találkozhatunk az ajánlott olvas-mányok listájával (többnyire „bibliotheca politica” címszó alatt, mint Johann H. Boeclernél⁵⁵ vagy Her-mann Conringnál).⁵⁶ Példaként egy, a mai kánonból kiesett, de a korban annál ismertebb munkát mutat-nék be.

A kora újkori Európa egyik legtöbbet hivatkozott értekezését a fiatalok politikai neveléséről *De studio politico ordinando* címmel (1602) közép-európai tu-dós, jelesül Christoph Köler (latinósított nevén Christophorus Colerus) sziléziai humanista írta.⁵⁷ Ajánlott olvasmánylistája élén a Biblia után a klasszi-kusok állnak: Homérosz eposzai mint „királytűkrök”

54 ■ A Conring-féle kiadást használtam: Gabriel Naudaeus: *Bibliographia politica in qua plerique omnes ad civilem prudentiam scriptores qua recensentur qua dijudicantur*. Rec. H. Conringius. Müller, Helmestadi, 1663.

55 ■ Johannes Henricus Boeclerus: *Institutiones politicae*. Zetzner, Argentorati, 1674. 298–303. old.

56 ■ Hermann Conring: *De civili prudentia*. Müller, Helmestadii, 1662. 369–373. old. (14. fejezet: „Quae scripta edita ad parandam prudentiam civilem universalem sint idonea”).

57 ■ Christophorus Colerus: *De studio politico ordinando* epis-tola ad generosum iuvenem Stanislaum Zelenium Vitellium de Zelanka. In: Cornelius Tacitus: *De moribus et populis Germaniae libellus et in eum Christophori Coleri commentatio*. De Marne & Aubry, Hanoviae, 1602. 94–117. old. A szerzőről David G. Halsted: *Poetry and Politics in the Silesian Baroque. Neo-Stoicism in the Works of Christophorus Colerus and his Circle*. Harrasowitz, Wiesbaden, 1996.

és Vergilius, akinek „politikai tanítását” Scaliger kommentárjai világítják meg, majd az egyházatyák, akik kivonatolva megőrizték Varro és Cicero elveszett politikai műveit. A polgárok szokásait, amelyekre politikai kormányzásuk épül, a komédiaszerzők (Terentius), az arisztokraták jellemét a tragédiaköltők (Szophoklész, Seneca) munkáiból, a nép szenvedélyeit Horatius és Juvenalis satiráiból, Aiszóposz és Phaedrus meséiből ismerheti meg a leendő politikus.

sen sajnálkoznánk az elméleti csúcsművek magyarországi hiányán, figyelembe kellene vennünk és a gazdag magyar anyag kutatásában is érvényesítenünk azt a szempontot, hogy a kortársak számára a politika teória és gyakorlat volt. Egyszerre jelentette a morálfilozófiai és természetjogi elmélkedést, a história írását és értelmezését (benne az „irodalomtörténettel”, hiszen a „históriának” tekintett költői szövegek ugyancsak a politikai argumentumok tárházaként, a topo-

Kazy János: *Magnus pacis vindex seu Eugenius dux* (1719)

Concilium decem virorum Hungariae (1722)
II. Rákóczi Ferenc: *Réflexions sur les principes de la vie civile et de la politesse d'un chrétien* (1722)

IV.3. Subscetio militaris

Pécsi Lukács: *Az keresztyén hadakozásnak tüköre* (1595)

Tolnai Mihály: *Szent had, azaz lelki s testi szabadságokért fegyvert vont vitézek tüköre* (1676)

Lackner Kristóf: *Galea Martis hoc est bona militia pro publica salute* (1625)

Zrínyi Miklós: *Tábori kis tracta* (1646 k.)

Batthyány Ádám: *Mars politicus, azaz okos hadviselő* (1680 k.)

Raimondo Montecuccoli: *Memorie* (1704)

II. Rákóczi Ferenc: *Hadakozó embernek tanító scholája* (1708)

B. Magyar Politikai Könyvtár

Andreas Pannonius királytükrei (*De regiis virtutibus; Ad divum Herculem*)

Révay Péter művei (*De nobilitate; De sacrae coronae ortu commentarius; De monarchia*)

Lackner Kristóf művei (*Cura regia; Maiestatis Hungariae aquila; Galea Martis; Aphorismi politici; Sacrae coronae descriptio*)
Johann Weber művei (*Janus bifrons; Lectio principum; Wappen der königlichen Freyen Stadt Epperies*)

S. Pataki István: *Ez világnak dolgainak igazgatásának mestersége*

ifj. Teleki Mihály: *Fejedelmi lélek*

Balásfi Tamás művei (*Fidelitas subditorum; Magyarországnak mostani állapotjáról tanácslás; Castigatio*)

Pataki Füsüs János: *Királyoknak tüköre*

Pázmány Péter politikai írásai (fejezetek a *Kalaúzból; De potestate ecclesiastica; Felelet Magyar Istvánnak, Az magyarországi támadásoknak... hamisítása*)

Elias Ladiver: *Politica, sive doctrina civilis*

Az Idő története: „ars historica”-vita Magyarországon (Verancsics Antal,

Zsámboky János, Brenner Márton,

Sziksza Fabricius Balázs, Gian Michele

Bruto, Szamosközy István, Bocatius

János, Istvánffy Miklós műveiből)

Magyar politikai disputációk a

17. században (Guilielmus Artner, Schödel Márton, Georgius Poch; Alistáli Farkas Jakab; Geleji Katona István; Pósházi János művei)

Politika és teológia 16. századi Magyarországon (Bejthe István, Melius Juhász Péter, Bornemisza Péter, Telegdi Miklós, Félegyházi Tamás, Szegedi Kis István, Sóvári Soós Kristóf, Stöckel Lénárd, Enyedi György, Kultsár György, Derecskei Ambrus prédikációiból)

Politika és teológia 17. századi

Magyarországon (Geleji Katona István,

Kecskeméti C. János, Alvinci Péter,

Milotai Nyilas István műveiből,

Medgyesy Pál, Hofmann Pál, Czeglédi

István, Kéry Bálint, Nagyar István

prédikációiból)

Retorikai és politikai nevelés a kora újkori Magyarországon (antológia Petrus P.

Vergerius: *De ingenuis moribus; Aeneas*

Sylvius Piccolomini: *Tractatus de liberorum*

educatione; Melchior Iunius: Methodus elo-

quentiae; Michael Radau: Orator extempora-

neus; Buzinkai Mihály: Institutiones oratoriae;

Pécseli Király Imre: Isagoges rhetoricae;

Andreas Graff: Lex mihi ars c. műveiből)

A *jus civile* és a *jus feudisticum* alapjainak ismerete természetesen nélkülözhetetlen. A politikai írók (*politici philosophi*) közül Platont, Xenokratészt, Arisztotelészt és Cicerót, illetve Bodint, Lipsiust és „előttük is Nicolaus Machiavellust” ajánlja (Lipsius kritikai megjegyzéseinek figyelembevételével). A tanítások gyakorlati alkalmazásának szabályai és példái azonban csakis két forrásból, a történetírók és a rétorok műveiből sajátíthatók el (Thuküdidész, Sallustius, Plutarkhosz, Commines, Guicciardini, illetve Demoszthenész, Cicero, Melanchthon és Erasmus). Kőler külön tárgyalja a históriák és a diplomáciai tapasztalatok elemzésére épülő ún. *tacitusa* tanulási-girolmat, és elvárja hogy a *perfectus* politikus a korszerű geográfiában és hadtudományban is járatos legyen.

A terjedelmes értekezésnek a jelen gondolatmenet szempontjából fontos tanulsága, hogy a kora újkori „politika” gazdag kommunikációs terepének csak egyik, és nem is feltétlenül legfontosabb regisztere volt a „tudományos”.⁵⁸ Így ahelyett, hogy felesle-

szok és a politikai imitáció mintáinak kincseshányáiként működtek), továbbá az országismeretet és az államformák analitikus vizsgálatát, az elméleti retorika-oktatást és a közéleti-diplomáciai beszédműfajok gya-

58 ■ Amint ma sem feltétlenül az; a szűk szaktudományos fel fogónak túlmutató értelmezés lehetőségéről lásd Huoranszki Ferenc: Mire jó és miről szól a politikai filozófia? In: *Modern politikai filozófia*. Szerk. Huoranszki Ferenc. Osiris, Bp., 1998.

59 ■ A jogászok ellen a korabeli politikatudomány valóságos felszabadító háborút folytatott; lásd Boecler: *In Hugonis Grotii Jus belli et pacis ad illustrissimum baronem Boineburg commentatio*. Paulli, Strassburg, 1663. 25–27. old.

60 ■ Ha az ellenkező irányba indulnánk, akkor olyan bonyolult ki-rekesztő-elhatároló, az anyagot éppen történeti beágyazottságából kiszagató műveletekre kényszerülnénk, mint a politikai költés-zetről egyébiránt máig talán legnagyobb erudícióval értekező Arany László (*A magyar politikai költészetéről* [1873]. In: uő: *Válogatott művei*. s. a. r. Németh G. Béla. Szépirodalmi, Bp., 1960. 248–289. old.; a „határvonalak” kijelöléséről: 270–272. old.).

61 ■ A régebbi irodalom eredményeit is összefoglalja Hargittay Emil: *Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*. Universitas, Bp., 2001 (Historia Litteraria, 10). A fordítás kérdéséről: Vincze Hanna Orsolya: A kora újkori magyar fordítások téje. *Korall*, 2006. 3. szám, 116–132. old.

korlati alkalmazását. Az ezen regiszterek által belülről tagolt politikai kommunikációs mezőbe kívülről, közvetett szövegaktusok sorával „beszért bele” a vallási, illetve a jogi diskurzus (amely sokáig alkalmasnak bizonyult szinte a teljes politikai terep lefedésére is).⁵⁹

4. A POLITIKA MŰFAJAI

A fentiekből következően a kora újkori politikai eszmetörténet magyarországi (vagy magyar vonatkozású) forrásainak regisztrálása megegyezik a kora újkori („régi”) magyar irodalom politikai műfajainak listázásával. Hogyan valósítható ez meg a gyakorlatban? A szövegaktus-elmélet kiterjesztő alkalmazása során vázolt rendszer és a fentebb ismertetett episztola, illetve a kora újkori politikai bibliográfiák áttekintésének tanulságai egy irányba mutatnak. A politikai irodalom bibliográfiái tételeit, amelyeket a mellékelt táblázatban felsorolok, egyrészt azok a vallási, jogi és filozófiai művek alkotják, amelyek indirekt módon politikai szövegaktusokat valósítanak meg; másrészt a politika szűkebben értett kompetenciájába sorolt művek is implikálhatnak a teológia, a jog és a filozófia területén érvényes jelentéseket. „Művészi” vagy „irodalmi” szekció szerepeltetése nem indokolt. Az „irodalmiság” ugyanis nem tematikus, hanem modális kategória: az egyes tematikus mezőkön belül különböző „műfajú”, mai szemszögünkben hol költőinek (azaz fikciósak), hol nem irodalminak tartott művek találhatók.⁶⁰ Azonos műfajú szövegek több tematikus kategóriában is megjelenhetnek. Szerepelnek még fordítások (Lipsius, I. Jakab), beemeléseket magyar nyelvűségük indokolja: bennük formálódik a magyar politikai fogalomkincs, amely meghatározza a későbbi századok beszédmódjait, politikai nyelveit.⁶¹ (Ugyanakkor a kétnyelvűség alaptulajdonsága a magyar politikának. Ha volt a kora újkori és a modern Európának olyan területe, ahol a latin irodalom – s vele természetesen a klasszikus és középkori politikai fogalomkészlet – nem csupán szubsztrátuma, hanem szokatlanul sokáig, a XIX. század közepéig élő alternatívája maradt a nemzeti nyelvűnek, az éppen Magyarország.)⁶²

62 ■ Jókai (Az új földesúr, I. fejj.) még 1862-ben is így ír: „A klasszikusok nyelvéhez, mint egy ókori azilumhoz menekülünk néha, mikor az újkori civilizációja nagyon szorongat bennünket”.

63 ■ Ez az a bizonytalan körvonalakkal rendelkező, de mellőzhetetlen műcsoport, amelyet Borsa Gedeon „negyedik Hungarica kategóriának” nevezett: Borsa Gedeon: Az 1801 előtti retrospektív magyar nemzeti bibliográfia a harmadik évezred küszöbén. In: *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból*. Szerk. P. Vásárhelyi Judit. Osiris–OSZK, Bp., 152. old.

64 ■ Monok István: A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században. *Café Babel*, 1994. 4. szám, 59–68. old.; Madas Edit, Monok István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Balassi, Bp., 1998. 85–184. old.; Tarnai Andor: *Pax Aulæ. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1968. 273–283. old.

65 ■ Szabadfalvi József: Kihívások és kényszerpályák. I. A magyar jogbólselet történetéhez. *Magyar Szemle*, 14 (2005), 1–2. szám, 64–75. old.

66 ■ Domokos György, Hausner Gábor, Veszprémi László: Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben. *Magyar Könyvszemle*, 1997. 33–57. old.

A nyelvi határokhoz hasonlóan a területi határok is tágan értelmezhetők. Minden idetartozik, ami bármely nyelven a Magyar Királyság területén keletkezett, vagy amit bárhol másutt „Hungarus” szerző írt, vagy aminek – mint Enea Silvio Piccolomini Ulászló számára írt neveléseméleti episztolájának vagy Luigi Ferdinando Marsili politikai-antropológiai szempontú rövid Magyarország-történetének – valamilyen más, erős magyarországi vonatkozása van.⁶³ A periodizációt tekintve az alsó határ a Mátyás-kori humanizmus, a XV. század második fele, amikor a humanista retorikus politikafelfogás felzárkózik a skolasztikus hagyomány mellé, s megkezdődik a teológiai keret politikai reflektálása (Andreas Pannonius, Aurelio Lippo Brandolini). A felső határt a hagyományos eljárásról eltérően nem 1711-nél húzhatjuk meg. A kora újkori Európa szellemi termékeinek recipiálása nálunk hosszan elhúzódik a XVIII. században, mind a politikai szempontból jelentős XVII. századi művek behozatalát vagy hazai kiadását, mind az esetleges fordításokat (például Faludi Gracián-magyarításait) tekintve.⁶⁴ Inkább a század ötvenes-hatvanas éveinek fordulója tűnik korszakfordítónak. Mária Terézia rendeletére 1760-ban kezdődik a természetjog „hivatalos” oktatása a nagyszombati egyetemen; Christian Thomasius és az általa recipiált hagyomány megjelenése Magyarországon is egyértelműen a kora felvilágosodást jelzi.⁶⁵

A mellékelt A lista kategóriáit úgy alakítottam ki, hogy a „politika” alkategóriáiként szerepelnek a nevelési irodalom, a retorika, a történetírás és a hadtudományi irodalom termékei; ebben a kérdésben szinte egybehangzón nyilatkoznak a *bibliotheca politicák* kora újkori összeállításai. A kategóriáknak latin nevet adtam, és a hagyományos terminológiához tartottam magam. Előfordul, hogy a terminus az adott társadalmi diskurzusmezőnek csupán a tudományos vagy elit regiszterére utal – a felsorolás azonban igyekszik túllépni ezeket a határokat. Például a „theologia” szekcióba bekerültek a népszerű és tanító vallási irodalom termékei is, a „philosophia” szekcióba pedig a morálfilozófiai művek (mint a királytűkrök) mellé a hétköznapi szokásokat pallérozni akaró, civilizatorikus irodalom darabjai. További fontos szempont: bizonyos tételek nem csak egy művet takarnak: a kolligátumokban sok nem Hungarus szerző is helyet kapott. Hasonlóképpen beiktattam a listába olyan, külföldi szerzőtől származó műveket is, amelyek magyarországi kiadásai önmagukban is jelentősek (Lipsius vagy Caussin XVIII. századi kiadásait például). Mindezek együtt adhatnak képet a magyarországi politikai műveltségről, amely jóval szélesebb körű annál, ami a magyar(országi) szerzők politikai tárgyú műveinek akár az összességéből is kibontakozik. A leglátványosabban talán a „militaris” szekció sovány hazai termése bizonyíthatja ezt: magyar szerző elvéve írt katonai tárgyú művet, ugyanakkor a korabeli főúri könyvtárak gyűjtőkörének egyik fő területe a katonai szakirodalom.⁶⁶

Provizórikus listáról van szó, amely sem pontosságra, sem teljességre nem törekszik;⁶⁷ viszont nyitott minden további, konszenzusereső javaslatra.

Mire jó egy ilyen felsorolás? Véleményem szerint arra, hogy keretétül szolgáljon a történeti kutatásoknak, és segítse a későbbi politikai beszédmodok (ön)értelmezéséhez nélkülözhetetlen kritikai távolság megteremtését. A nagy tematikus kategóriák egyfelől történeti kérdések felvetését ösztönzik. Mikor melyik kommunikációs terep igyekezett bekebelezni vagy éppen magában tartani a politika kiválni készülő alrendszerét? Megfigyelhető-e az Európa más területein lejátszódó retorizálódás a politikában? Ha nem, az összefügg-e a história műfaja iránti kiemelkedő bizalommal? (A magyar politikai irodalom terjedelmileg meglepően jelentős hányada „közvetett” szövegaktus, a múlttól szólva beszél a jelenről.) A válasz koronként változik, sőt a földrajzi tagolódást tekintve (Magyar Királyság, Erdély, Horvátország) talán még jellemzőbb eltéréseket mutathat.

Másfelől, magyar viszonylatban nyilván nem „játszható le” a republikanizmus-vita amerikanizált változata, ahol a napi politikai viták szintjéig értelmes kérdés, hogy az angolszász tradícióban a komunitárius *res publica* reneszánsz ideálja erősebb hagyomány-e a Locke-ra visszavezethető liberalizmusnál. De Machiavelli fordításának, közvetlen ismeretének hiánya még nem jelenti azt, hogy a római *res publica*-hagyomány (különösen erősen Cicero, valamint Baranyai Decsi János fordításai révén Sallustius) ne lett volna jelen a kora újkori Magyarországon és Erdélyben – s ha így volt, akkor egyfajta „negatív szabadság”-konceptió⁶⁸ szerepe még kimutatható lenne. Az államformákról, köztük a köztársasági elsőbbségről ugyancsak folyt eszmecsere, csak ennek apropója nem a Machiavelli-recepció volt, hanem részben a Velencei Köztársaság alkotmányának dicsérete, részben pedig a Német-római Birodalom közjogi-politikai státusával kapcsolatos német polémia (nevezetesen, hogy arisztokratikus köztársaság-e vagy monarchia). Összefügg-e Machiavelli hiánya Lipsius rendkívül erős jelenlétével és hatásával? Sőt esetleg már Erasmus korai erős befolyása is ezzel áll tipológiai párhuzamban?

És ez még csak a kérdések szűken vett „politikai” csoportja. A tematikai indirekciók alighanem arra a következtetésre készítetnek, hogy Magyarországon a politika szakrális, vallási kötöttségének okai és módjai alkotják az igazán súlyos eszmetörténeti kérdést. A német arisztotelianus politikatudomány alapműveinek vagy a kora felvilágosodás természetjogi összegzéseinek ismerete jöszerevével a század vérosok polgárságára korlátozódott. A vallási regiszter azonban szinte teljes, még az „indirekciókat” illetően is. A népfeljegyzés elve és az ellenállásjog fajtái nálunk a jezsuita államelméleti tudományosságból és a kálvini teokratikus államfelfogásból eredeztethetők. Aki a XVI-XVII. századi politikai mozgalmak „teoretikus” hátterét kívánja kitapogatni, annak olyan teológusok (Servet, Stancaró, Bucser, Bullinger, Vermigli, Musculus, Pareus, Cocceius stb.) exege-

tikai műveit kell tanulmányoznia, akiket a politikai filozófia vagy a jogfilozófia története számon sem tart. Comenius és Alsted teológiai motiváltságú pánszofikus ideáinak háttérének nélkül nem tárgyalható adekvát keretben a XVII. századi erdélyi politikai gondolkodás (például Apáczai Csere János). II. Rákóczi Ferenc szuverenitás-felfogásának forrásvidéke részben a korabeli francia teológia, részben a német lutheránus szinkretista-unionista vallásegysítő törekvések ismeretében térképezhető fel.⁶⁹ A nagy tematikus rendszerek indirekt hálózatának pontos megrajzolásában több rokon diszciplína is közreműködhetne.

Az egyetlen makrorendszer, amelyet a maga teljességében nem lehet a többi felől átlátni, viszont mindegyiket magában foglalja, az maga az irodalom. Ezért is gondolom, hogy a politikai eszmetörténet kutatásának legtgabb diszciplináris kerete az irodalomtörténet lehet. Természetesen a régi (kora újkori) értelemben vett *historia literariára* gondolok, amely tárgya definíciójában nem esztétikai kritériumokat tekint irányadóknak. Ám ha az irodalomtörténet alkalmas gyűjtőterület is a tematikus kombinációk számára, ettől még nyitott kérdés, hogy a *politica secti*ón belül az anyag milyen szempontok alapján rendszerezhető, tagolható tovább. Az egyik lehetőség éppen az „irodalmi”, immár a maihoz közelebb álló értelemben. Akárcsak a teológiai, a jogi, a „filozófiai” társadalmi diskurzusmező, a politikai is belátható, áttekinthető az irodalmi tudatosság, a művészi megformálás nézőpontjából. Itt már a teljes poétikai-retorikai arzenál hasznosítható volna, mind az akkori, mind a mai, hiszen éppen a mai, szűkebb értelemben vett „irodalomrendszer”

67 ■ Különösen nem a *Régi Magyar Költők Tárában* és egyéb közsímt antológiákban nagyrészt kiadott és feldolgozott politikai költészet, paszkvillus-irodalom és rópirat-irodalom tekintetében (kivéve, ha a kutatás által ebben az összefüggésben nem tárgyalt darabokról van szó). Ugyancsak jelzesszerűen szerepelnek a listában a történeti munkák, hiszen jöszerevével a teljes magyar történetírás egyúttal a politikai irodalom része. Az országgyűlési iratok nem jelölöm külön, ezekből a kiadottak megtalálhatók az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (kiad. Szilágyi Sándor, MTA, Bp., 1875–1899) és a *Monumenta Comitialis Regni Hungariae* (kiad. Fraknoi Vilmos, Károlyi Árpád, MTA, Bp., 1874–1917) megfelelő kötetekben, az országgyűlési naplók és egyéb források szisztematikus feltárása pedig még várta magára. A bibliográfiai jelölést illetően a lehető legtgőmörebb utalásokkal éltem; ezek segítségével a tételek teljes címléírása visszakereshető a korszak szakbibliográfiáiban (*Régi Magyar Könyvtár*. I–III. köt. Szerk. Szabó Károly, Hel-lebrandt Árpád. MTA, Bp., 1879–1898.; *Régi Magyar Nyomatványok*. I–III. köt. Akadémiai, Bp., 1971–2000.; *Hungarica. Ungarn Betreffende im Auslande Gedruckte Bücher und Flugschriften*. I–IV. köt. Beschr. Alexander Apponyi. Rosenthal, München, 1903–1927.; Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. I–IV. köt. Bp., 1888–1892.), illetve az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* (főszerk. Péter László, Akadémiai, Bp., 1995.) vagy Szinyeyi József életrajzi lexikonának (*Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. köt. Bp., 1891–1914.) szócikkeiben.

68 ■ Quentin Skinner: *The Idea of Negative Liberty: Philosophical and Historical Perspectives*. In: *Philosophy in History. Essays on the Historiography of Philosophy*. Eds. Richard Rorty, Jerome Schneewind, Quentin Skinner. Cambridge U. P., 1984. 194–221. old.; úó: *The Republican Idea of Political Liberty*. In: *Machiavelli and Republicanism*. Eds. Gisela Böck, Quentin Skinner, Maurizio Viroli. Cambridge U. P., Cambridge, 1990. 293–309. old.

69 ■ Schmal Dániel: *Rákóczi és a francia politikai teológia a 17–18. század fordulóján*. Előadás „A politika műfajai” c. konfe-

társadalmi diskurzuszmező, a politikai is áttekinthető az irodalmi tudatosság, a művészi megformálás nézőpontjából. Itt már a teljes poétikai-retorikai arzenál hasznosítható volna, mind az akkori, mind a mai, hiszen éppen a mai, szűkebb értelemben vett „irodalomrendszer” és a különböző politikai csoportdefiníciók viszonyának alakulása lenne a kutatás tulajdonképpeni tárgya. A magyar politikai közösségformálás évszázadokon keresztül ható retorikai-poétikai modelljeiről (például az öngazoló, vindikatív beszédmódról mint a politikai és teológiai diskurzusokat átjárhatóvá tevő retorikai eljárásról, a rögzülő beszédmódok trópusainak funkcióiról, a régi magyar költészet tematikusan kötött rímtoposzainak a *Hymnus*ig érő mélyáramáról) különösen érdekes és értékes publikációk láttak napvilágot az utóbbi években.⁷⁰ A másik lehetőség az irodalomszociológiai, intézményközpontú szegmentálás: ilyenkor a szövegaktus megvalósulásának helye szerint különböztethető meg udvari, városi, iskolai, egyházi stb. irodalom. Elképzelhetőnek tartok egy durvább, de hasznos, a politika teoretikus vagy gyakorlati regiszterét megkülönböztető osztályozást is. Végül az is lehetséges – s én ezt az utat járnám –, hogy az eddig alkalmazott szisztémát építsük tovább: a politikai kommunikáció terepén a tematikus indirekciók szerint osztályozzuk a szövegaktusokat, s megpróbáljuk megállapítani, hogy melyiknek vannak jogi, vallási, filozófiai/tudományos, és melyiknek csupán és kizárólag politikai implikációi. Ehhez az itt felsorolt szövegek egyenkénti, aprólékos filológiai, kontextuális vizsgálatán keresztül vezet az út – ezért is nem próbáltam most tovább tagolni az anyagot. Azt hiszem, ez utóbbi rendszerezési szempont nemhogy kizárná az előb-

rencián (előpublikáció: www.iti.mta.hu/gyula-program.html). Bene Sándor: Az ellenállás hermeneutikája. Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc publicisztikájából. In: *Szörényi László-életrajz*. Szerk. Császtvay Tünde, Jankovics József (megjelenés alatt).

70 ■ A vindikatív beszédmódról: Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Akadémiai–Universitas, Bp., 2004. 21–31. old.; a *Hymnus* trópusainak és (rím)toposzainak előtörténetéről: Szilasi László: *Hajlam a bűrre. A magyar irodalom panaszos alaphangjának retorikai gyökerei a régiségben*. Előadás „A politika műfajai” c. konferencián (előpublikáció: www.iti.mta.hu/gyula-program.html), illetve Imre Mihály: „Magyarország panaszja”. A *Querela Hungariae* toposz a XVI–XVII. század irodalmában. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995. 239–273. old. A trópusfunkció-kutatások jelentőségéről: Szilasi László: A történeti poétika története 1982–2000. *BÜKSZ*, 2001, 258–264. old.

71 ■ Elképzelésem sok ponton párhuzamos Heltai János funkcionális, kommunikációtörténeti alapozású műfaji tipológiájával, amelyet a XVII. század első fele vallásos irodalmának feltérképezésére használt sikerrel a *Régi Magyar Nyomtatványok* (RMNY) műhelymunkája során. Amit például ő „másodlagos műfajteremtő célnak” hív (például a dinasztikus reprezentációra vagy a politikai legitimitációra irányuló törekvéseket egy halotti beszédben vagy egy dogmatikai műben), azt én indirekcióknak vagy implikációknak nevezem. Lásd Heltai János: A XVII. század első felének kiadványszerkezete. Műfajteremtő elvek és célok. In: *Fejezetek 17. századi nyomdászattunkból*. I. kiad. 9–35. old.

72 ■ A kilencvenes évek közepén indult sorozat nem kötődik egy adott tudományos intézményhez, hanem – jelentős állami dotációval – egy kiadói vállalkozás (a „Golden marketing”) szervezi.

73 ■ Lásd róluuk Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Akadémiai, Bp., 1958. 109–117. old.

74 ■ *Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei*. Kiad. Nemeskürty István. Szépirodalmi, Bp., 1980. 1203–1236. old.

bieket, hanem együttműködik velük, illetve egyfajta „külső keretüket” alkotja.⁷¹

5. BIBLIOTHECA HUNGARIAE POLITICA – MAGYAR POLITIKAI KÖNYVTÁR

A fenti összeállítást kövesse most egy gyakorlati szempontú válogatás, azon művek listája, amelyek kiadása talán évek alatt megvalósítható, de reális feladata lehet egy textológiai műhelynek vagy kiadónak. Valahogy úgy, ahogyan – hogy egy közeli, elméleti szörszálhasogatással nem agyonterhelt, de magas filológiai szinten kivitelezett példát említek – a horvát politikai gondolkodókat közlő sorozat, a *Biblioteka povijesti hrvatskih političkih ideja* teszi.⁷² A magyar, illetve magyar vonatkozású politikai irodalom tanulmányozása, retorika- és poétikatörténeti, műfaj-történeti, fogalom- és toposztörténeti vizsgálata akkor lesz, ha nem is elvégezhető, de legalább elkezdhető, ha a betűhűséget nem erőltető átiratokban (latin vagy más nyelvű művek esetében kétnyelvű közlésben) áll rendelkezésre az alapszövegek korpusza. Közülük már sok megjelent modern kiadásban, ezért maradnak ki az alábbi felsorolásból olyan kanonikus érvényű művek, mint II. Rákóczi Ferenc *Traktatus de potestati*ja.

A listában antológiaiak is szerepelnek. A *Magyar politikai disputációk a XVII. században* gyakorlatilag ismeretlen, latin nyelvű magyar politikai értekező prózát tartalmazna, s mindenképpen cáfolná a közhiedelmet, mely szerint magyar politikaelmélet nem létezett a kora újkorban. Például a XVII. század közepének angliai eseményeihez jelentős magyar politikai disputáció- és röpiratirodalom kapcsolódik, Alistáli Farkas Jakab, ifj. Geleji Katona István, Nadányi János, Enyedi Gáspár munkái.⁷³ De figyelmet érdemel Georg Poch későbbi soprotni főbíró „szakdolgozata” is az államformák tanáról, amelyet éppen Hermann Conring előtt védett meg Helmstedtben 1639-ben; vagy az ennél ismertebb, de kellő figyelemben ugyancsak nem részesített Pósházi János Hobbess *maiestas*-konceptióját vitató disputációja (*Disputatio politica de re publica*, 1654).

A további három antológia a fentebb vázolt műfaji osztályozás keresztjeződéseiből állna össze: azt mutatná meg, hogy a teológia, a történetírás és a retorika diszciplináris és kommunikációs mezőiben milyen formációkban jelenik meg a politika. A prédikáció-kötetek (*Politika és teológia a XVI. században*, *Politika és teológia a XVII. században*) közül a XVI. századi szerkesztése most folyik. Az eddigi munka legfőbb tanulsága, hogy nem csupán a magukat legkönnyebben kínáló darabokat – például Bornemisza Péter közismert, a fejedelemségről szóló postilláját⁷⁴ – kell beválogatni. A perikópák és textusok rendjén haladva tematikus hálózatok bontakoznak ki, melyek szinte maguktól három „politikai” bokorba rendeződnek: a virágvasárnapi bevonulás kapcsán a mennyei és a földi királyság összehasonlítása; a kánai menyegző kapcsán a hűség és hűtlenség, szövetség és árulás, házasság és politika problematikája; az adópenz megfizetése kapcsán az engedelmesség, az el-

lenállás joga, egyház és állam viszonya.⁷⁵ Az egyházi műfajok szinte mindegyikében kiemelhető lenne perze jó néhány olyan mű, amely indirekt módon politikai megnyilatkozásokat tesz (hitvitairatok, kánonoskönyvek, *loci communes*-gyűjtemények stb.), de már pusztán a prédikáció populáris műfaja is eddig nem sejtett mennyiségű és elméleti tudatosságú politikai szöveggel gyarapítja tudásunkat a régi magyar politikai műveltségről. (Külön hangsúlyozom Enyedi Györgynek, Erdély unitárius püspökének a jelentőségét, akinek teológiai munkáit Locke és Spinoza is a polcán tartotta, prédikációi révén pedig a XVI. század egyik legeredetibb és legtermékenyebb magyar politikaelméleti gondolkodójaként kanonizálódhat.)⁷⁶

Az *ars historica* antológiát tartanám a legsürgetőbb feladatnak. A politikai gondolkodásnak ugyanis nem a témáját, hanem a keretét adja az időfogalmak története. Nem mindegy, hogy például a magyarság mint választott nép Isten üdvterve szerint véges, kiszámítható időben, a közelgő apokalipszis árnyékában tölti-e be rendelt hivatását, vagy a proféciák történeti magyarázata mindössze analógiákat kínál a bizonytalan jövő kémlelésére. Az sem közömbös, hogy a múltban közvetlen politikai tanulságokat kereső laikus historiográfia milyen időkeretben (ciklikusnak vagy fejlődésközpontúnak) látja a nemzeti és a világtörténelmet, illetőleg hogy mikortól tűnik fel történelem és történetírás megkülönböztetése, mikor tudatosul a történeti szövegekkel végezhető manipuláció lehetősége, mikor válnak ismertté Magyarországon az ehhez szükséges retorikai technikák. Mindez közvetlen következményekkel jár a politikai viselkedésre és nyelvhasználatra nézve.⁷⁷ Ebből a szempontból döntő jelentőségű Bodin és Kálvin recepciójának módszeres kutatása: az időkonceptiók körül forgó és a politikaelméletre is kiterjedő XVI. századi viták – amelyek a XVI–XVII. század fordulójára Magyarországot is elérik – nagyrészt e két szerzőnek Dániel proféciáival kapcsolatos állásfoglalásaiból indultak ki.⁷⁸

A retorikatörténeti antológia (*Retorikai és politikai nevelés a kora újkor Magyarországon*), főként a *genus deliberativum*, a szorosabb értelemben vett politikai beszédnek reguláinak és példaanyagának gyűjteménye volna, kiegészítve természetesen a *demonstrativum* *genus* laudációs és invektívá-eljárásaival – ennek szükségessége nem is igényel külön kommentárt. A szövegek vegyesen kerülnének ki a magyarországi eredetű (Pécse-lyi Király Imre, Buzinkai Mihály, Medgyesy Pál) és a külföldi szerzők által írott, de Magyarországon kiadott vagy külföldön tanuló magyarok által forgatott, az oktatásban használatos retorikák (Radau, Graff, Piscator, Soarez, Vossius, Keckermann) politikai szakaszaiból.⁷⁹ Már csak azért is, mert közülük többen (mint Keckermann vagy Iunius) politikaelméleti műveket is írtak, melyek tanulságai átszűrődtek retorikaikba. Egyszermind ez az anyaggyűjtés vinne közelebb a Tarnai Andor által felvetett alapkérdés („Hogyan beszéltek a kövek az országgyűlésen?”) megválaszolásához.

Mint minden hasonló ötlet, a *Magyar Politikai Könyvtár* terve is természetesen csak annyit ér, amennyi meg-

valósul belőle. Bence György elképzelése – immár lassan másfél évtizede – a magyar politika „kulcsszavainak” szótáráról⁸⁰ nagyon inspiratív volt, mégis viszonylag kevés kézzelfogható eredménnyel járt. Talán azért is, mert – a pénzforrásokon túl – jórészt hiányzott az a megfelelő kiadásokban rendelkezésre álló szöveganyag, amelyre a fogalomtörténeti kutatás épülhetett volna. A fentebb kifejtett szövegkiadási program fő célja ennek a hiátusnak a kitöltése, s csak másodsorban a politikai eszmetörténet kutatásáról régóta zajló elméleti és módszertani vitákhoz való hozzászólás. Ez utóbbiak nagyon hasznosak lehetnek, de meggyőződésem, hogy amit John G. A. Pocock a német fogalomtörténet és az angol kontextualista módszertan kapcsán megfogalmazott, az minden más „előre gyártott” módszer alkalmazásakor szem előtt tartandó, és különös erővel int bennünket a hazai értelmező hagyományok – köztük az irodalomtörténeti – hasznosítására: „semmi sem indokolja, hogy a két irányzat [a fogalomtörténeti és a kontextualista] ne tudná kölcsönösen erősíteni, ösztönözni, vitára késztetni és gazdagítani egymást. Mindazonáltal be fog bizonyosodni, hogy a két kutatási módszer történelmileg, kulturálisan és nemzeti szempontból is specifikus; kiterjesztett alkalmazásukat Európa összes többi kultúrájára nem lehet anélkül javasolni, hogy ne hívnánk fel a figyelmet arra: egyik sem csodaszor; valamint hogy minden kultúrának megvan a saját múltja és a saját útja e múlt megértésére.”⁸¹ □

75 ■ Kis Timea, Gulyás Péter: *Politika és teológia: egy készülő tanulmánykötet tanulságai*. Szerkesztés alatt az MTA Irodalomtudományi Intézete szervezésében, 2005-ben, Gyulán rendezett, *A politika műfajai* c. konferencia kötetében (előpublikáció: www.iti.mta.hu/gyula-program.html).

76 ■ Enyedi György *Válogatott művei*. Kiad. Balázs Mihály, Káldos János. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1997. 85–109. old. (Kéziratok anyag: Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Kolozsvár, MS U. 737/1–4. köt.) Balázs Mihály bevezető tanulmánya mellett (*i. m.* 5–27. old.) lásd Mester Béla: Az unitárius teológia és a kora újkor politikafilozófia összefüggései: John Locke és Enyedi György a vallási türelemről és a (politikai) közösségről. In: *Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben*. Szerk. Fehér M. István, Veres Ildikó. Bíbor, Miskolc, 2003. 321–334. old.

77 ■ Vö. Bene Sándor: The 'Ars Historica' Debate in Hungary and Transylvania. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk. Hausner Gábor. Argumentum, Bp., 2005. 75–90. old.

78 ■ Mario Miegge: *Il sogno del re di Babilonia. Profetia e storia da Thomas Münzer a Isaac Newton*. Feltrinelli, Milano, 1995. 71–113. old.; az időkonceptió és a politikaelmélet összefüggéséről Bodinnál: Diego Quaglioni: *I limiti della sovranità. Il pensiero di Jean Bodin nella cultura politica e giuridica dell'età moderna*. CEDAM, Padova, 1992. 170–197. old.

79 ■ A javasolt antológia csupán speciális kiegészítője, egyfajta politikai-retorikai függeléke volna a két úttörő kötetnek: *Retorikák a reformáció korából*. Kiad. Imre Mihály. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000; *Retorikák a barokk korából*. Kiad. Bitskey István. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003.

80 ■ Bence György: Márkus és a kulcsszavak. In: *Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai*. Szerk. Háy János, Erdélyi Ágnes, Lakatos András. Atlantisz, Bp., 1993, 81–97. old.

81 ■ John G. A. Pocock: Concepts and Discourses: A Difference in Culture? Comment on a Paper by Melvin Richter. In: Hartmut Lehmann, Melvin Richter (eds.): *The Meaning of Historical Terms and Concepts. New Studies on Begriffsgeschichte*. German Historical Institute, Washington D. C. Occasional Paper, 15. (1996) 58. old.